Tartu Riiklik Ülikool
Soome-ugri keelte kateeder

Eesti ja läti ühist fraseoloogiat

(Usundilise fraseoloogia
kõrvutamise katse)

Diplomitöö
Pembit Vaba
Juhendaja prof. P. Ariste

Tartu 1971

Eessõna

Eesti ja läti keele suhete uurimisel on juba oma ajalugu, kuid kuni viimase ajani on sel alal tegeldud peamiselt foneetika ja morfoloogiaga, samuti sõnavaraga, kusjuures tähelepanu keskpunktis on olnud leksikaalsed otselaenud. Eesti-läti ühise fraseoloogia uurimine on aga olnud juhuslik ja ebasüstemaatiline. Vastavasuunalisi uuringuid on piiduvdanud tõik, et pole olnud kohast metoodikat asjaomaste küsimuste käsitlemiseks. Käesolevas töös on mõeldavalt peetud fraseoloogia uurimist võrdlev-kõrvutavas plaanis, mis lõppkokkuvõttes viib keelekontaktide probleemi juurde. Kõrvutamisel lähtutakse läti fraseologismidest, mis sisaldavad oma koosseisus komponente <u>diews</u> 'jumal', <u>velns</u> 'kurat' ning mõningaid selle asendeid (<u>jods</u>, <u>jupis</u>), <u>debess</u> 'taevas' ja <u>elle</u> 'põrgu' ning selle sünonüümi

pekle. Kõrvutava analüüsi eesmärgiks seatakse adekvaatsete eesti vastete väljaselgitamine. Nimetatud komponente sisaldavaid fraseologisme vaadeldakse mütoloogilisusundilistena (termin iseenesest poleks siiski rangelt võetav), sest valdav osa käsitletavatest fraseoloogilistest ühenditest on geneetiliselt seotud usundiga. Niisuguse fraseoloogiliste ühendite inventeeriva kvondamisega oma temaatiliste komponentide ümber kaasneb küll paratamatult see, et samasse rühma satuvad ühendid, milles nn. usundilisel komponendil on erisugune kaal ja iseloom. Tuleb seis arvesse võtta seda, et mitte kõikides vaadeldavatis ühendites pole asjaomane komponent semantiliseks keskuseks.

Läti ainestik on võetud läti-vene fraseoloogia sõnaraamatust. Täht ja number, mis asetsevad nimetatud sõnaraamatust pärineva ühendi järel, osutavad fraseoloogilisele tuumiksõnale ja paiknevusele tähestikulise printsiibi alusel. Hoolimata ebakonsekventsidest fraseoloogilise materjali valikul, on sõnaraamat väärtuslikuks leksikograafiliseks allikaks läti fraseoloogia alal. Kasu-

tatud on ka K. Mīlenbahsi ja J. Endzelīnsi „Latviešu valodas vārdnīca" põhi- ja täienduskõiteid ning Lautenbahsi uurimust „Очерки изъ исторіи литовско-латышскаго народнаго творчества" II. Dokumenteerivat näitematerjali on võimalust mööda tvodud tänapäeva läti kirjanike teostest või kasutatud Kr. Baronsi „Latvju dainas" I-VI.

Eestipoolsete vastete otsimisel on kasutamist leidnud J. Wiedemanni „Ehstnisch-deutsches Wörterbuch" ja A. Saareste „Eesti keele mõisteline sõnaraamat" I-IV. Nimetatud leksikograafilistes allikates kannab fraseoloogilise ainestiku esitamine paraku juhuslikku ja ebasüstemaatilist iseloomu. Asjaolu, et ikka veel puudub eesti fraseoloogia sõnaraamat, on raskendanud fraseoloogilise ainestiku kõrvutavat uurimist ja ühise kihistuse väljaselgitamist autentsel tasemel.

Käesolev töö koosneb kolmest osast. Sissejuhatavas osas antakse ülevaade läti-eesti ühise fraseoloogia uurimise senisest käigust, määratletakse fraseoloogia kui uurimisobjekti olemus ja maht ja esitatakse võrdlev kõrvutava analüüsi metodoloogilised alused. Teises osas esitatak-

se läti-eesti kokkulangev usundiline fraseoloogia temaatiliste komponentide ümber koondatud rühmituste kaupa. Kolmandas osas antakse läti ja eesti usundilise fraseoloogia üldine iselvomustus kõrvutatud materjali põhjal. Lisatud on kasutatud kirjanduse loend ja venekeelne resümee.

Sissejuhatus

Ülevaade läti-eesti ühise fraseoloogia uurimise senisest käigust

Sissejuhatavalt on eesti-liivi ja läti ühise fraseoloogia küsimustes sõna võtnud P. Arumaa.[1] P. Arumaa püüab lahendada üldisemat laadi küsimusi eesti-liivi ja läti semantiliste ja süntaktiliste laenude uurimisel. Vaadeldavad keeled kuuluvad eri keelkondadesse, mistõttu erijooned tulevad esile ilmekalt. Suguelaskeeli saab aga kasutada võrdlusmaterjalina.[2] Häiriva asjaoluna tõlkelaenude päritolu määramisel mainib P. Arumaa ühiseid keeleväliseid mõjutajaid, näit. saksa keel eesti ja läti keele vastastikuste suhete uurimisel.[3] Kalgid (tõlkelaenud) võivad tekkida seal, kus naabrite keelelised kokkupuuted on eriti tihedad. Laenatakse üksiksõnu ja osaliselt just nimelt teatud fraseoloogilises suoses. Selliseks osutub näiteks läti

[1] P. Arumaa, Eesti-liivi ja läti ühisest fraseoloogiast ning süntaksist. – Eesti Keel 1935, lk. 124–136.

[2] Ibidem, lk. 124.

[3] Ibidem, lk. 125–126

kuoja iet 'põlja minema, kukkuma' (vrd. liivi *pu'oj* 'põli'). [1] Sagedamini vaba tarvitamise ja kindel fraseoloogiline vormel esinevad kõrvuti, näit. läti *ķilda* 'tüli' ja *ķildu celt* 'tüli tõstma' (vrd. liivi *ķildõ nust* 'tüli tõstma'). [2] Edasi püüab P. Arumaa oma artiklis välja selgitada põhimõttelise täielikkusega kriteeriume fraseoloogiliste tõlkeolaenude kindlakstegemisel. Sellisena peab ta väljendusviisi svandlikkust. [3] Niimett esinevad läti keeles spetsiaalverbide kõrval ka samatähenduslikud püsiühendid, mille tuise või teelmanda komponendina talitleb verbile perfektset tähendust andev substantiivi adverbialisenemud lokatiiv, näit. *vilkt svārkus mugurā* 'kuube selga tõmbama', *aut zābakus kājā* 'saapaid jalga panema', *likt cepuri galvā* 'mütsi pähe panema', *dabūt rokā* 'kätte saama'. Läti väljendusviisi sellise konstruktsiooni, mida leedu keel ei tunne, on seletatav vastavate eesti-liivi konstruktsioonide tõlkimisega. [4]

---

1 P. Arumaa, op. cit., lk. 126.
2 Ibidem, lk. 126.
3 Ibidem, lk. 130.
4 Ibidem, lk. 128–129.

Tõeliste tõlkelaenudena mainib P. Arumaa liitsõnalisi taimenimetusi, kus „kokkusattumine eesti-liivi ja läti keele vahel ei tohiks olla lihtne juhus, olgugi et siin on raske leida erilisi laenu kriteeriume".[1] Nn. rahvaterminoloogiliste taimenimetustena, mis eesti ja läti keeles on ühised, toodagu siinkohal vaid mõned: lācauzas 'Trespe' karukaerad, ugunspuķe 'Hahnenfuss' tulilill, čūsku (zalkšu) oga 'Einbeere' ussimari.[2]

Eesti-liivi ja läti ühise fraseoloogia küsimusi on puudutanud ka J. Endzelīns.[3] Tõdedes, et eesti-liivi suurim mõju läti keelele on täheldatav just leksikas, mainib J. Endzelīns muuhulgas: „Начиная говорить по-латышски, ливы все еще думали по своему и поэтому, еще не вполне владея латышским языком, употребляли и соединяли латышские слова по образцу ливского языка. Такого же рода влиянию латышский (язык),

---

[1] P. Arumaa, op. cit., lk. 130.

[2] Ibidem, lk. 130.

[3] И. М. Эндзелин, О латышско-финских языковых связях. – Памяти академика Льва Владимировича Щербы. 1880–1944. Сборник статей. Ленинград 1951, lk. 299–304.

вероятно, подлежал также со стороны эстонцев, ведь археологами установлено, что в северной Латвии когда-то раньше жили эстонцы, и часть их, вероятно, растаяла в латышской народности. Следствием такой национальной метаморфозы могло быть появление разных финнизмов в латышском языке".[1]

Erinevate keelte ühise fraseoloogia olemasolu põhjusi on mitmeid. Osalt on nad tõlkelaenud. Lauri Hakulinen on tõlkelaenude ühe pearühmana maininud fraseoloogilisigi tõlkelaene.[2] L. Hakulinen määratleb tõlkelaene kui keelendeid, mis on moodustatud võõrast keelendit enam või vähem orjalikult jäljendades, kusjuures selle tähendussisu kantakse üle mingile oma keele väljendile, kas eriti selleks loodule või varem teises tähenduses eksisteerinule.[3] Fraseoloogia puhul tähendab see püsiühendi adekvaatsete komponentide olemasolu ja põhitähenduse kokkulangemist. Kuid J. Endze-

---

[1] М. И. Эндзелин, op. cit., lk. 301.

[2] L. Hakulinen, Kielemme käännöslainoista. — Sanojen sanottavaa. Kirjoitelmia suomen kielestä ja suomalaisesta sanomisen taidosta. Helsinki 1958, lk. 45; vt. ka L. Hakulinen, Suomen sanaston käännöslainoja. Helsinki 1969, lk. 13.

[3] L. Hakulinen, Kielemme käännöslainoista, lk. 46.

lins räägib väga ettevaatlikult läti fraseoloogia eesti-liivi päritolust: „Остается еще ряд семантических совпадений, о которых не берусь судить, случайны ли они или же обусловлены постоянным влиянием".[1]

Eesti-läti ühise fraseoloogia seisukohalt väärib märksa enam tähelepanu F. Vakka töö somaatilise fraseoloogia probleemidest.[2] F. Vakk esitab pea ja selle osadega seotud eesti fraseoloogilise materjali kõrval ulatuslikult võrdlusmaterjali, mis pärineb nii läänemeresoome kui ka indoeuroopa keeltest. F. Vakk märgib, et puuduvad selged kriteeriumid laenuliste fraseologismide väljaselgitamiseks. Tähtsaks toetuspunktiks laenu suuna fikseerimisel osutub püsiühendi erandlikkus teatavas keeles. Näiteks läti <u>bārdu dzīt</u> 'habet ajama' on läänemeresoomelise algupäraga laen, sest balti ja teistes indoeuroopa keeltes on habemeajamise mõiste väljendamiseks eriline verb: läti <u>skūt</u>, leedu

---

[1] <u>М. И. Эндзелин</u>, op. cit., lk. 302.

[2] <u>F. Vakk</u>, Suured ninad murdsid päid... (Pea ja selle osad rahvalike ütluste peeglis.) Tallinn 1970.

skusti.[1]

Lõpuks olgu nimetatud veel E. Kagaine ja S. Raǵe uurimus paralleelseist semantilistest fraseologismidest läti keeles ja naaberkeeltes.[2] Süngi sedastatakse paljude eesti ja läti somaatiliste fraseologismide kokkukuuluvust. E. Kagaine ja S. Raǵe kontseptrivoni kohaselt kuuluvad kokku üksnes sellised eesti ja läti fraseologismid, mille komponendid ja semantiline tähendus on identsed.[3] Näiteks räägivad eestlased, liivlased, lätlased ja sakslased "nelja silma all", soomlased, rootslased, venelased ja prantslased "nelja silma vahel".[4] Vaadeldavas uurimuses kõrvutatakse läti somaatilist fraseoloogiat tähenduslikult identsete fraseologismidega naaberkeeltes – leedu, vene, saksa, eesti ja liivi keeles, sest neid keeli kõnelevate rahvustega on lätlastel olnud tihedaid majanduslikke ja kultuurilisi sidemeid.

---

[1] F. Vakk, op. cit., lk. 17.

[2] Э. Кагайне, С. Раге, Некоторые параллели соматических фразеологизмов в языке латышей и их соседей. – Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. Рига 1970.

[3] Ibidem, lk. 175.

[4] Ibidem, lk. 178 jj.

Uurimuse keskpunktis on siiski läti ja eesti somaatiline fraseoloogia, kusjuures kasutatud on ka murdematerjali.[1] E. Kagaine ja S. Raǵe arvates võivad hulgalised kokkulangevused eesti ja läti somaatilises fraseoloogias johtuda järgmistest asjaoludest: inimese kehaosade funktsioonide ühetaolisusest, ühistest ja kokkulangevatest sotsiaalmajanduslikest ja geograafilistest tingimustest, mis omakorda on kujundanud lähedasi kombeid ja tavasid, kakskeelsusest, mis jätab pitseri mõlemale kontakteeruvale keelele. Siia kuuluvad laenud ja paralleelselt tekkinud fraseologismid. Neid diferentseerida on raske, peaaegu et võimatu. See nõuab paljude eri keelte fraseoloogilise materjali läbitöötamist, kuid paljude keelte fraseoloogiline faktmaterjal pole aga kättesaadav. Seega jääb erinevate keelte adekvaatsete fraseologismide laenulisus paljudel juhtudel problemaatiliseks.[2]

Eesti ja läti ühise fraseoloogia uurimisel on ikka ja jälle valitud somaatili-

---

[1] Э. Karaйне, C. Pare, op. cit., lk. 173.

[2] Ibidem, lk. 178 jj.

si fraseologisme. See on ka mõistetav, sest ühe või teise keele põgusalgi vaatlemisel ilmneb, et erinevate keelte somaatilise fraseoloogia kokkulangevus on suur. Somaatilised fraseologismid, moodustades ükskõik millise keele vanima ja ühtlasi arvukaima[1] fraseoloogilise kihistuse, aitavad välja selgitada fraseologismide arengut, struktuuri ja semantikat, samuti lahendada keelekontaktide probleeme.

Fraseoloogia objekt ja piirid

Edasi käsitletakse fraseologismide kui käesoleva töö uurimisobjekti olemust ja piire. Nõukogude keeleteadlaste töödes on fraseoloogia probleeme üksikasjaliselt uuritud[2], kuid kuni viimase ajani pole kujunenud ühtset vaadet fraseologismide olemuse, piiride, tunnuste või tunnuste kompleksi suhtes, mis oleksid peamiseks kriteeriu-

---

[1] Näiteks läti-vene fraseoloogia sõnaraamatus esitatud 2560 fraseologismist kuulub umbes 23% temaatiliselt somaatilise fraseoloogia hulka.

[2] Vastav bibliograafia on leitav kogumikes „Проблемы фразеологии". Москва-Ленинград 1964, lk. 255-309 ja „Вопросы фразеологии". Ташкент 1965, lk. 147-234.

miks fraseologismide määratlemisel.

Spetsiaalselt eesti ja läti fraseoloogiale pühendatud teoreetilisi uurimusi on ilmunud vähe. Eesti somaatilist fraseoloogiat ja selle kaudu fraseoloogia üldisemaidki probleeme on vaadelnud F. Vakk eespool juba mainitud töös „Suured ninad murdsid päid...". Seoses sõnaühenditega on läti fraseoloogiat provisoorselt jälginud A. Ozols.[1]

Viimaste aastate tähelepanuväärsemad uurimused fraseoloogia alal on ilmunud vene leksikoloogide N. Amossova, A. Kunini ja I. Tšernõševa sulest.[2] N. Amossova määratleb uuritava materjali piirid, uurimismeetodi ja fraseoloogia kui keeleteaduse autonoomse valdkonna põhikategooriad. A. Kunini töös on eriti hinnatav fraseoloogiliste üksuste püsivuse, distributsiooni, fraseoloogilise variaabluse ja sünonüümika käsit-

---

[1] A. Ozols, Latviešu tautasdziesmu frazeoloģijas pamatjautājumi. – LPSR LA Valodas un literatūras institūta raksti X. Rīga 1959, lk. 201–238.

[2] Н. Н. Амосова, Основы английской фразеологии. Ленинград 1963; А. В. Кунин, Основные понятия английской фразеологии как лингвистической дисциплины и создание англо-русского фразеологического словаря. Автореферат. Москва 1964 ja sama autori Английская фразеология. Москва 1970; И. И. Чернышева, Фразеология современного немецкого языка. Москва 1970.

lus. A. Kunin on koostanud inglise fraseologismide struktuursemantilise klassifikatsivoni ja esitanud ühtlasi meetodi nende uurimiseks. I. Tšernõševa esitab ülevaate saksa fraseoloogia uurimise senisest käigust. Seejärel annab ta fraseoloogiliste sünonüümide klassifikatsivoni, vaatleb struktuurseid variante ja fraseoloogiliste derivaatide produktiivsust.

Nimetatud uurimused on iseloomult novaatorlikud ja soodustavad fraseoloogia kui omaette distsipliini edasist arengut.

Hoolimata kõigist edusammudest fraseoloogia uurimise valdkonnas, pole seni jõutud veel üksmeelele uurimisobjekti suhtes – jutt on fraseologismide püritlemisest vabadest sõnaühenditest. Pole lüaldus väita, et iga uurija on fraseoloogiliste üksuste püritlemise suhtes erineval seisukohal. Seisukohtade selline virvarr johtub erinevatest meetoditest, mida fraseoloogia uurimisel rakendatakse. On selge, et lihtne sõna ei saa olla fraseologism.[1] Fraseoloogilise üksusena saab esineda vaid püsiv sõnaühend. Kuid iga uurija peab fraseoloogilisteks üksusteks erinevaid püsivate sõnaühendite lüke.

---

[1] Б. А. Ларин, Очерки по фразеологии. – Очерки по лексикологии, фразеологии и стилистике. Ученые записки Ленинградского госуниверситета 198. Ленинград 1956, lk. 201-202.

Osa keeleteadlasi, lähtudes fraseoloogilise üksendi ekvivalentsusest sõnale, peavad fraseologismideks üksnes neid püsiüksendeid, mis on korrelatsioonis sõnaga. Teise kontseptsiooni kohaselt räägitakse fraseologismidest kitsamas ja laiemas tähenduses, mis lubab fraseologismide hulka arvata ka kommunikatiivseid üksusi. Kolmas rühm keeleteadlasi eristab fraseologismе kitsamas tähenduses, kuhu kuuluvad nii sõna kui ka lausega korrelatsioonis olevad fraseoloogilised üksendid, ja fraseologismе laiemas tähenduses, kuhu kuuluvad modelleeritavad püsiüksendid. On ilmunud selliseidki töid, kus fraseologismideks on peetud kõiki püsiüksendeid. Võimalik, et on veel teisigi seisukohti fraseoloogia mahu küsimuses.[1]

Edasi käsitletakse fraseoloogiliste üksendite olemuslikke tunnuseid, mis on käesolevaski töös olnud aluseks fraseoloogilise ainestiku piiritlemisel. Fraseologismid on nii leksikaalselt kui ka semantiliselt terviklikud püsiüksendid, mis teisivad vabade sõnaüksendite

---

[1] Л. Я. Орловская, О расположении латышских фразеологических единиц во фразеологическом словаре. Рига 1968, lk. 19-20.

semantilise ümbermõtestamise taga järjel.
See ongi põhiline kriteerium, mis eristab
vaba sõnaühendit fraseoloogilisest ühendist.
Püsiühendi tõttu kaotab leksikaalset, mitte
aga grammatilist iseloomu. Just sellepä-
rast tuleb fraseologismide uurimist lek-
sikaalses plaanis eelistada fraseoloogi-
lisele ühendite struktuursele vaatlusele,
nagu seda on tehtud ka käesolevas töös.
Struktuursemantiliste mudelite järgi mo-
dustuvad tüüpilist tähendust oma-
vad vabad sõnaühendid, mitte aga
fraseoloogilised ühendid, mille leksikaal-
ne sisu kannab individuaalset, ainu-
laadset, mitte tüüpilist iseloomu.[1] Fra-
seologismi semantiline tähendus sün-
kroonses plaanis on motiveerimata ega
selgu seega fraseologismi üksikute kom-
ponentide summast. Fraseologismide-
le on iseloomulik püsivus, sest nad
kanduvad pälvikomast pälvikonda
kui stabiilsed tähendusliikud üksused,
mida kõneprotsessis ei looda uuesti.
A. Kunin traktleerib fraseoloogilise ühen-
di püsivust kui stabiilsust koelestruktuu-
ri eri tasandeil. Seejuures eristab

---

[1] Н. Н. Амосова, op. cit., lk. 112-113.

A. Kunin järgmisi püsivuse liike: 1) kasutamispüsivus (fraseologism on keeleüksus, mitte aga individuaalne moodustus); 2) püsivus struktuursemantilisel tasandil (fraseoloogiline üksus ei moodustu struktuursemantilise mudeli järgi); 3) püsivus semantilisel tasandil (konstantne tähendus); 4) püsivus leksikaalsel tasandil (komponente on võimalik välja vahetada üksnes fraseoloogilise variaabluse või struktuurse sünonüümika piires, kusjuures säilib kas või üks leksikaalses variandides osutuv täistähendusliik sõna); 5) püsivus morfoloogilisel tasandil; 6) püsivus süntaktilisel tasandil (stabiilne sõnade järjekord fraseoloogilises üksendis).[1]

Fraseologisme iseloomustab teda moodustavate komponentide (kõigi või mõne) leksikaalse tähenduse ühtesaamine. Nagu juba eespool mainitud, moodustavad fraseoloogilise üksendi komponendid leksikaalselt jagamatu tervikus. Teatud sõnaühend võib fraseologismina talitleda üksnes siis, kui seda tarjutakse spetsiifilist tähendust omava jagamatu-

---

[1] A. B. Кунин, Английская фразеология, lk. 88 jj.

tu üksusena.

Fraseologismi moodustavad komponendid on semantiliselt ühte sulanud. Selline semantiline terviklus rajaneb kogu vaba sõnaühendi ümbermõtestamisel. I. Tšernõseva arvates pole komponentide üksiktähendused fraseoloogiliselt seotud ühendis võimalikud, sest komponendid on sulanud ühtsesse süntaktilisse tervikusse.[1]

Käesolevas töös pole fraseologismideks peetud vanasõnu ja kõnekäände. Selles küsimuses on järgitud N. Amossova seisukohti. Vanasõnad ja kõnekäänud talitlevad keeles iseseisvate lausetena, nende kasutamine sõltuva predikatüvse üksusena kannab tavaliselt tsitaerivat iseloomu ja muudab lause lüütlauseks.[2]

Võrdlev-kõrvutav analüüs

R. Larin püstitas oma tuntud ja paljutsitaeritud artikliga „Orepku no

---

[1] И. И. Чернышева, op. cit., lk. 29.

[2] Н. Н. Амосова, op. cit., lk. 143 jj.

фразеологии. (О систематизации и методах исследования фразеологических материалов.)"[1] fraseoloogia uurimise kontseptsiooni ajaloolises plaanis, mis ei tegeleks mitte üksnes konkreetsete fraseologismide ajalooga, vaid selgitaks lõppkokkuvõttes välja ka fraseologismide tekkimise ja arenemise objektiivsed seaduspärasused. Olgu siinkohal märgitud, et enne seda kandis fraseoloogia diakroonne uurimine stiihilist iseloomu.[2] B. Larini kontseptsiooni järgi arenevad eranditult kõik fraseoloogilised ühendid vabadest sõnaühenditest: „Едва ли можно оспаривать тезис, что все „неразложимые словосочетания" (идиомы, фразеологические сращения) явились в результате ряда деформаций словесного выражения мысли, когда-то вполне ясного, недвухмысленного и конкретного, отвечавшего нормам живого языка и по грамматическому строению, и по семантическому содержанию семантическая слитность, целостность образуется раньше, скорее. Для „созревания" грамматической неразложимости нужны

---

[1] Б. А. Ларин, op. cit.

[2] A. Ozols, op. cit., lk. 207 jj.

beka."[1] Oma väite tõestuseks esitab B. Larin hulgaliselt näiteid leedu keelest.[2] Edasi püüab B. Larin anda sellist fraseoloogiliste ühendite klassifikatsiooni, mis vastaks fraseoloogia uurimise vajadustele diakroonses plaanis. Fraseoloogilised ühendid on B. Larini klassifikatsioonis süstematiseeritudki nende kujunemise ajaloolise printsiibi alusel. Selline klassifikatsioon aitab „отражать отдельные, ясно различимые этапы развития и перестройки исходных словосочетаний".[3]

Ka A. Ozols on rõhutanud fraseoloogia uurimise tähtsust diakroonses plaanis. Selline uurimissuund peab lõppkokkuvõttes välja selgitama oma ja võõra vahekorra läti fraseoloogias: „Šādi pētījumi atklās ne tikai to, ka latviešu valodā lieto daudz tādu frazeoloģisku veidojumu, kas cēlušies citās tautās un kļuvuši lielākā vai mazākā mērā internacionāli, kā arī tādu, kas, nebūdami internacionāli, ir aizgūti no vienas vai otras valodas, piemēram, krie-

---

[1] Б. А. Ларин, op. cit., lk. 212.

[2] Ibidem, lk. 215 jj.

[3] Ibidem, lk. 222.

vu, vācu, lībiešu vai igauņu valodas. Tie atklāj arī konkrēto ainu un dod materiālu secinājumiem par frazeologismu vēsturi."[1]

Fraseoloogilise ühendi teke vaba sõnaühendi transformatsiooni baasil pole süski üldist tunnustust leidnud, ehk küll seda mõtet on väljendatud eri aegadel erinevate keeleteadlaste poolt, nagu märgib ka I. Toroptsev.[2]

On aga ilmne, et võrdlev-ajalvolise meetodi rakendamine fraseoloogia uurimisel ei saa toimuda täpselt samadel alustel kui foneetikas, morfoloogias ja süntaksis. Fraseoloogiale omane spetsiifika surub oma pitseri selle meetodi funktsionaalsetele iseärasustele. Näib, et eesmärgiks ei peakski igakord olema fraseoloogilise arhifondi rekonstrueerimine, sest enamikel juhtudel osutub see praktili-

---

[1] A. Ozols, op. cit., lk. 201, viide 1.

[2] И. С. Торопцев, К вопросу о возникновении фразеологизмов и способе их отграничения от сходных с ними единиц. — Ученые записки Московского областного пединститута 160, 11. Москва 1966, lk. 9; vt. ka Gábor O. Nagy, Die Haupttypen der phraseologischen Einheiten in der ungarischen Sprache. — Congressus Secundus Internationalis Fenno-Ugristarum I. Helsinki 1968, lk. 352-358.

selt teostamatuks. Kuid sel alal on veel teisigi aktuaalseid probleeme, mida L. Raizenzon ja F. Avaliani on käsitlenud pikemas artiklis „Современные аспекты изучения фразеологии".[1] Selles artiklis on esitatud muuhulgas ka järgmine mõtteavaldus: „И все же думается, что на первый план следует выдвинуть не сравнительно-исторический аспект изучения фразеологии, ведущий к восстановлению фразеологического фонда праязыка, а другие аспекты, в частности сравнительно-сопоставительный аспект, позволяющий установить моменты схождения и расхождения в области фразеологии родственных языков и неродственных языков в синхроническом плане."[2]

Edasi võhutatakse samas artiklis, et võrdlevat meetodit tuleb lahus käsitada kõrvutavast. Võrdlev meetod eeldab ekvivalentse fraseoloogilise materjali analüüsi sügavuti. Erinevalt võrdlevast meetodist tegeleb kõrvutav meetod

---

[1] Л. И. Райзензон, Ф. Ф. Авалиани, Современные аспекты изучения фразеологии. – Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе. Вологда 1967, lk. 68–81.

[2] Ibidem, lk. 70.

mittesugulaskeeltega. Sellisel juhul püütakse leida täpseid fraseoloogilisi ekvivalente ühest keelest teise keelde tõlkimisel.[1]

Erinevate keelte fraseoloogiliste ühendite kõrvutamine peab lõpphokkuvõttes andma järgmisi tulemusi: 1) kõrvutaval analüüsil on puhtlingvistiline aspekt, mis hõlmab kahe (või enama) keele fraseoloogilise süsteemi kirjeldusi ja selgitab välja nende spetsiifilised tunnused; 2) kõrvutava uurimistöö rakenduslik iseloom seostub tõlkeküsimustega, võõrkeelte õpetamisega, leksikograafilise praktikaga vms.; 3) erinevate keelte fraseoloogilise materjali kõrvutamine ja ühise kihistuse väljaselgitamine võimaldab teha tähtsaid kultuurajalooliisi järeldusi.

Puhtlingvistilises aspektis uuritakse fraseoloogiliste ühendite ehitust nende konkreetses keelelises kehastuses. Keelte geneetiline sugulus pole sellisel juhul oluline, vaid tegeldakse ükskõik milliste keelte ühesuguste (või peaaegu ühesuguste) püsivate väljendite tek-

[1] Л. И. Ройзензон, Ю. Ю. Авалиани, op. cit., lk. 70.

kimise seaduspärasustega. L. Roizenzon ja J. Avaliani toovad näiteid adekvaatsete fraseologismide kohta väga lähedase leksikaalse koostise ja ühise fraseoloogilise ideega sellistest teineteisest kaugetest keeltest nagu vene ja jaapani keel.[1] Nähtavasti pole siin juttugi juhuslikust ühtelangemisest selles mõttes, nagu see esineb foneetikas, morfoloogias ja isegi leksikas. Identsete väljendite tekkimise täiesti sõltumatu iseloom erinevates keeltes viib mõttele, et peavad eksisteerima üldised tendentsid, seaduspärasused ja mõjurid, mis viivadki sellist liiki lähedaste väljendite tekkimisele. Teatud keelelise ja kultuurajaloolise ühtsuse geograafilised rajoonid toetavad ka üheilmeliste fraseoloogia-areaalide tekkimist. Läti-eesti kultuuriareaali fraseoloogia ühisallikana tuleb eelkõige muidugi mainida piiblit, mis üldse on paljude rahvaste kujundliku mõtlemise ajaloo seisukohalt omaette väärtus. Identsele kujundile ja grammatilisele struktuurile baseeruvad fraseologismid võivad küll

[1] Л. И. Ройзензон, Ю. Ю. Авалиани, op. cit., lk. 72 jj.

olla võimaliku kalkeerimise tunnistajad, kuid olla ka konvergentsi vili. Õieti ei välista fraseologismi kalkeerimise fakt tema areaalset iselvomu, sest teatud keelenähtuse (sealhulgas ka fraseoloogia areaalne ühtlustumine) on seotud kontakteeruvate rahvaste ajalvolis-kultuuriliste ja keeleliste suhetega.

Fraseoloogia teaduslik uurimine, mis baseerub mitme keele materjalil, ühendab tegelikult fraseoloogia uurimise võrdlev-kõrvutavat, struktuurtüpoloogilist ja areaalset aspekti, ehk küll igal aspektil on oma ülesanded ja eesmärgid, teatud spetsiifilised lingvistilise analüüsi võtted, mille aluseks on nende aspektide ühine omadus-keeleliste faktide konfrontatrioon.

Keelte kõrvutava uurimise metodoloogilised alused on summeeritavad kolmes printsiibis: süsteemsus, ühepoolne orientatrioon, semantilis-funktrionaalne lähenemine kõrvutatavatele keeltele.[1] Nime-

---

[1] А. К. Рейцак, О некоторых возможностях сопоставительного анализа русской и эстонской фразеологии. - Ученые записки Тартуского госуниверситета 200. Тарту 1967, lk. 144.

tatud printsübid on rakendatavad fraseoloogiagi suhtes. Raskusi ei valmista ühepoolse orientatsiooni nõue. Seda ei saa öelda süsteemsuse ja semantilis-funktsionaalse lähenemise kohta, sest süsteemsus eeldab fraseoloogia süsteemset kirjeldamist, semantilis-funktsionaalne põhimõte aga tähenduste nomenklatuuri olemasolu. Ei eesti ega lätigi fraseoloogiat materjali pole süstemaatiliselt uuritud. Veelgi enam, puudub ikka veel eesti fraseoloogia sõnaraamat, vastav läti-vene sõnaraamat annab aga materjali piiratud ulatuses, kusjuures esitatud fraseoloogiline ainestik on valitud kõikuvate kriteeriumide alusel.[1] Sellises situatsioonis saab läti ja eesti fraseoloogia kõrvutamise aluseks olla vaid väljendusplaan, mida näitlikult on kujutatud tabelis lk. 28.

Kõrvutava analüüsi käiku võib näitlikult kujutada järgmiselt; kohandades selleks otstarbeks skeemi nr. 2 V. Gaki ja E. Roizenbliti artiklitekogust

---

[1] Л. Я. Орловская, op. cit., lk. 32-39.

Läti keel			Eesti keel	
Frasoloogism	Semantiline tähendus	Sisevorm	Vaste	Kategooria
krusts pāri! (F; K-241)	'lõpp millegagi'	risti peale	risti peale (EKKS I III 630)	fraseol.
krusts un bēdas (ar kādu) (F; K-244)	'probleemid (millegagi), raskused (millegagi)'	risti ja viletsus (millegagi, millegagi)	(kõik) risti ja viletsus (EKKS I 560)	fraseol.
krustu nemērdams (KE)	'kiiresti, tormakalt'	risti ette löömata		
pārvilkt krustu (kādam kam) (F; K-240)	'lõpu tegema, lootust katkestama'	risti peale tõmbama (millelegi)	risti peale tõmbama (EKKS I III 630)	fraseol.

„Очерки по сопоставительному изучению французского и русского языков"[1]:

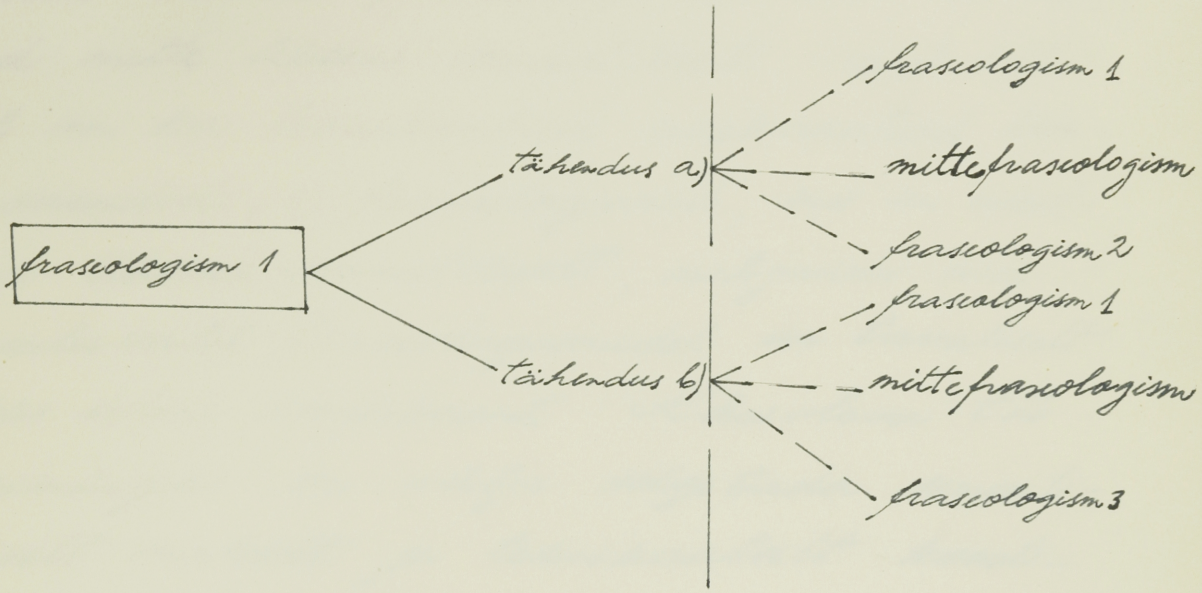

Käesolevas töös kõrvutatakse semantilisstruktuurses plaanis läti ja eesti fraseoloogiat. Lähtekohaks on läti fraseologismid, mis sisaldavad oma koostises komponente dievs 'jumal', velns 'kurat' või selle eufemisme jods ja jupis, debess 'taevas' ning elle 'põrgu' või selle sünonüümi pekle. Esitatud läti fraseologisme kõrvutatakse vastavate eesti ekvivalentidega. Sellise kõrvutamisega püütakse sedastada mõlema keele fraseologismide

[1] В. Г. Гак, Е. Б. Ройзенблит, Очерки по сопоставительному изучению французского и русского языков. Москва 1965, lk. 6; vt. ka А. К. Рейцак, op. cit., lk. 145.

struktuurseid ja semantilisi vastavusi. Vastavusi frasseologisme võib jaotada kahte rühma: 1) frasseologismid, mis pole identsed mitte üksnes semantiliselt, vaid millel on ka leksikaalsed adekvaatsed komponendid; 2) frasseologismid, mis on identsed üksnes semantiliselt, sealjuures siia kuuluvatel frasseologismidel on tavaliselt üks ühine komponent. Käesoleva töö eesmärgiks on välja selgitada semantiliselt mahult ja leksikaalselt koostiselt identseid frasseologisme. Koju järgnevas analüüsis tegeldakse ainult sellega. Esmalt esitatakse uuritava frasseologismi semantilised tähendused, mis võimalust mööda avatakse dokumenteeritavais näitelauseis. Kui analüüsi käigus ilmneb kõrvutatavate frasseologismide erinev semantiline maht, kui esineb tähendusi, mida läti keeles väljendatakse frasseologismiga, eesti keeles aga mitte, siis lahknevused küll konstateeritakse, kuid vastavate tähenduste väljendusvõimalusi eesti keeles ei uurita. Sellise analüüsi kõrvutava meetodi ühekeelse orientatsiooni tõttu, võimaldades sel viisil välja selgitada just lähtefunktsiides valitud läti keele frasseo-

loogilist spetsiifikat kommunikatiivses plaanis.

Sisevorm avab uuritava fraseologismi leksikaalse koostise ja kujundliku aluse. Ühtelangevad kujundlikud alused osutavad samalaadsele metafoorsele ülekandele. Kokkulangevus kujundi struktuuris, millel vaadeldav fraseologism baseerub, ei tähenda veel identsust grammatilise struktuuri organiseerituses, samuti konkreetsete leksemide koosseisus. Sellepärast tuleb kõrvutamist jätkata fraseologismi grammatilise struktuuri ja leksikaalse koostise uurimise suunas. Sõnasõnalist tõlget (sisevormi) pole identsete fraseologismide puhul toodud. Vajadust mööda osutatakse erinevustele uuritava fraseologismi leksikaalses koosseisus.

Kõrvutava analüüsi raskused on seotud erinevustega kõrvutatavate keelte stilistilises struktuuris. Töö eesmärgiks pole anda uuritavate fraseologismide normatiivset kirjeldust, mistõttu vaadeldava fraseoloogilise materjali stilistilised funktioonid on kõrvale jäetud.

Vormi seisukohalt adekvaatseina vaadel-

dakse siin selliseidki frasеologisme, mille komponendid variееruvad või osutuvad fakultatiivseiks. Arvesse ei võeta positsionaalset variaablust (sõnade järjekorda frasеoloogilises ühendis), grammatilist variaablust (hälbimist arvukategoorias jne.) ja mõningaid teisigi faktoreid, mis on seotud iga keele sisevormi omapäraga. Semantiliselt peetakse adekvaatseiks neidki frasеologisme, mis lisaks põhitähendusele omavad läti või eesti keeles sekundaarselt tuletatud tähendusi või nende varjundeid.

Kui läti ja eesti frasеoloogias sedastatakse adekvaatseid ühendeid, võime rääkida nende keelte interlingvaalsest frasеoloogilisest sünonüümiast.[1] Seda tuleb võtta aga teatud reservatsiooniga, sest absoluutseid ekvivalente pole ja absoluutset kokkulangevust kahes keeles ei eksisteeri. Sõnad langevad kokku ühes või enamas tähenduses, mitte aga kogu semantilises mahus, sest sõnade polüseemia on iga keele jaoks eriliselt spetsiifiline. Eri-

[1] Л. И. Ройзензон, Ю. Ю. Авалиани, op. cit., lk. 72.

nevustega semantilistes väljades kaasnevad ka muud hälbed sõnade semantilises seostuvuses, nende sünonüümsetes ja antonüümsetes ridades, metafoorsetes võimalustes vms.[1]

Läti ja eesti fraseoloogia kõrvutamine kannab mõnevõrra asümmeetrilist iselvomu, sest läti fraseoloogilise ühendi adekvaatseks vasteks eesti keeles võib osutuda liitsõna, seda just determinatiivsete sõnaühendite puhul.

---

[1] В. Г. Гак, Е. Б. Ройзенблит, op. cit., lk. 7.

Läti-eesti ühine usundiline fraseoloogia

Fraseoloogilise ainestiku esitamise põhimõtted

Fraseoloogiline ainestik on jaotatud nelja rühma: *jumala-*, *kuradi-*, *taeva-* ja *põrgu-fraseologismid*. *Kuradi-fraseologismid* esitatakse kolmes alarühmas: *velns-*, *jods-* ja *jupis-rühm*. Vajaduse korral on esitatud otstarbekaks üke või teise rühma edasine temaatiline liigendus. Temaatiliste allrühmade raames on fraseologismid esitatud märksõnaste kaupa ranges tähestikulises järgnevuses, kusjuures positsionaalsed variandid on esitatud iseseisvate märksõnastena.

Läti fraseoloogiline materjal pärineb mitmest eri allikast, mistõttu esineb suur ortograafiline kirjavus. Selguse huvides ja lugemise hõlbustamiseks on peetud otstarbekaks ühtlustada läti ortograafiat, pidades silmas tänapäeva läti kirjakeele ortograafiale esitatavaid nõudeid. Siin-

kohal olgu mainitud järgmised tähtsamad üht-lustused: 1) intonatsioon on jäetud märkimata, pikkade vokaalide puhul on see asendatud tavalise pikkusmärgiga, näit. ā pro â, o pro õ; 2) pikad vokaalid on tähistatud märgiga ,-', näit. ā pro á; 3) diftongide märkimisel on tehtud järgmised muudatused: ie pro ë, o pro ů, o pro uo; 4) lahtine ę on märgitud e-ga; 5) järgsilbi pikad vokaalid on pikkadena edasi antud ka kirjapildis, näit. sacīt pro sacit, pateicība pro pateiciba.

On püütud haarata kogu kättesaadaval olevat asjaomast ainestikku, mistõttu on loomulik, et osa esitamisele tulevatest fraseoloogilistest ühenditest pole leidnud üldkeelelist levikut läti, resp. eesti keeles. Käsitlemist leiavad sellisedki püsiühendid, mis on ilmsed arhaismid. Siinkohal pole ülearune korrata, et ühe või teise fraseologismi stiilikuuluvust pole uuritud, õieti ei kuulugi see käesoleva töö ülesannete hulka.

Ühised jumala-fraseologismid

ME fikseerib järgmised diews 'jumal' tähendused: 1) der Himmel; 2) Gott (als Personi-

fikation des Himmels und der Himmelserscheinungen).

Meelelüngutusi ja tundeid väljendavad jumala-frasoloģismid

Ai dievu, dievu! (ME) 'rõõmu, imestuse, vaimustuse, ehmatuse jne. väljendus' – ei jummal, jummal (küll)!

LD 13282,3.

Ak dievin! (F,D-85) → Ak dievs!

Ak dievs! (F,D-113) 'rõõmu, imestuse, vaimustuse, pahameele jne. väljendus' – oh (sa) jumal küll!

Ak tu dievin! (F,D-85) → Ak dievs!

Ak tu dievs! (F,D-113) → Ak dievs!

Ak (tu) žēlīgais dievin! (F,D-85) 'imestuse, üllatuse, pahameele jne. väljendus' – oh (sa) armas jumal küll!

Dievin augstais! (F,D-87) 'ebameeldiva üllatuse, pahameele, viha jne. väljendus' – (oh sa) suur jumal küll!

Dieva dēļ (F,D-96) 'tungiva palve, ehmatuse, hirmu väljendus' – jumala pärast (~ eest) (EKMS 914). → No dieva puses.

Dieva laime, ka ... (ME) 'rahunemise, kergendustunde, rõõmu väljendus' – jumala õnn, et...

Dieva laime, ka nav aci ķēris! (ME) 'Jumala ēnu, et pole silmi harunud!' Dieva laime, ka vēl dzīvs atnāca mājā! (ME) 'Jumala ēnu, et veel elusana kojju tuli!'

Diev, apžēlojies! (Laut. 215) 'ebameeldiva, üllatuse, ärrituse, pahameele jms. väljendus' – jumal(~issand) halasta!

Diev ar viņu (~viņiem)! (F,O-114) 'nõustumise, järeleandmise, leppimise, andestuse väljendus' – jumal temaga(~nendega)!

Diev kungs! (F,O-115) 'imestuse, ebameeldiva üllatuse, hämmastuse väljendus' –issand jumal!

Diev saudzi! (Laut. 214) 'hoiatuse, eitava suhtumise jms. väljendus' – jumal hoidku! (EKMS I 761).

Diev sodi! (ME) 'hoiatuse, eitava suhtumise jms. väljendus' – jumal nuhelgu!

Lai diev nogriež! (F,O-120). → Lai diev pasarg!

Lai diev pasarg! (F,O-120) 'hoiatuse, eitava suhtumise jms. väljendus' – jumal hoidku!

Lai diev žēlīgs! (F,O-120) 'hoiatuse, hinnangu, eitava suhtumise väljendus' – olgu jumal armuline!

Nedod dievs! (F,D-120) → Lai dievs pasarg!

No dieva puses (F,D-96) 'tungiva palve, kalu, hirmu väljendus' - jumala pärast(~eest). → Dieva dēļ.

No dieva puses, to nedariet! (F,D-96) 'Jumala pärast, seda ärge tehke!'

Paldies dievam! (F,D-121) 'rõõmu, rahulemise, kergendus- ja rahuldustunde väljendus kellegi või millegi suhtes' - tänu jumalale!

Pasarg dievs! (F,D-120) → Lai dievs pasarg!

Žēlo, dievs! (Laut.215) 'kiirvangu, eitava suhtumise jms. väljendus' - jumal(~issand) halasta!

Surma väljendavad jumala-fraseologismid

Aiziet dieva mierā (F,D-98) 'surema' - jumala rahusse minema.

Aiziet dieva priekšā (F,D-99) 'surema' - jumala ette minema.

Aiziet pie dieva (F,D-97) 'surema' - jumala juurde minema.

Atdot dievam dvēseli (F,D-101) 'surema' - jumalale hinge andma(~heitma).

Būt dieva priekšā (ME) 'surema' - ju-

mala ees seisma. → Stāties dieva priekšā.

Dievs ņēma (viņu) nost (ME) 'surnud' – jumal võttis (ta) ära.

Dievs pieņēmis (F, D-107) 'surnud' – jumal on enda juurde võtnud.

Dusēt dieva mierā (F, D-102) 'surnud olema' – jumala rahus puhkama.

Šeit dus dieva mierā ... (uzraksts uz kapa plāksnes). (F, D-102) 'Siin puhkab jumala rahus... (kiri hauaplaadil).'

Stāties dieva mierā (ME) 'surema' – jumala ette astuma. → Būt dieva mierā.

Rahulikku seisundit, õnnelikku elu vms. kirjeldavad jumala-fraseologismid

Dieva laiciņš (ME) 'ilus ilm' – jumala ilm (EKMS I 761).

Šodien jauks dieva laiciņš. (ME) 'Täna on ilus jumala ilm.'

Dzīvot dieva mierā 'rahulikult elama' – jumala rahus elama.

Kā dieva ausī (F, A-281) 'hästi, rahulikult' – kui vanajumala selja taga (EKMS I 761).

Dzīvo kā dieva ausī. (F, A-281)

'Elab kui vanajumala selja taga!
Guf kā dieva ausī. (F, A-281) 'Magab kui vanajumala selja taga!

Komponenti dievs 'jumal' sisaldavad palve-, tervitus- ning tänuvormelid

Ar dievu! (ME) 'öeldakse lahkumisel' - jumal kaasa! jumalaga!

Ar to dieviņu! (F, D-86). → Ar dievu!

Dievam lai ir slava un pateicība! (Laut. 215) 'palvevormel' - jumalale olgu au ja kiitus!

Dievs augstais, palīdzi! (Laut. 214) 'palvevormel' - aita, suur jumal!

Dievs dod[i]! (Laut. 214) 'palvevormel' - annaks jumal!

Dievs do(~dod[i]) labi laimēties! (Laut. 216) 'palvevormel' - annaks(~laseks) jumal hästi korda minna!

Dievs gausi (~gausī)! (Laut. 214) 'tervitusvormel sööja[i]le' - jätka, jumal! jätku jumal!

Dievs gausin[i]! (Laut. 214). → Dievs gausi(~gausī)!

Dievs jums to atlīdzinās! (Laut. 133) 'tänusõnad' - küll jumal teile (kätte) ta-

sub!

Dievs jums to atmaksās! (Laut. 133) → Dievs jums to atlīdzinās!

Dievs kupini (~ briedini, gausin[.]) maizi! (ME) 'tervitusvormel sõõja[i]le' - jätku, jumal, leiba! (~ jätku jumala viljale!)

Dievs lai ir teicēts un slavēts! (Laut. 215) 'tänusõnad' - jumal olgu tänatud ja kiidetud!

Dievs lai tav (= tev) ir žēlīgs! (Laut. 216) - 'palvevormel, tänu' - jumal olgu sulle armuline!

Dievs palīdz! (ME) 'tervitusvormel tõõtegija[i]le' - jumal appi!

Dievs svēti! (Laut. 214) 'tänusõnad' - jumal õnnistagu!

Dievs svēti druvu! (Laut. 216) 'palvevormel' - jumal õnnistagu põldu' [~ jumal võtku nurme eest seista! (EKMS I 761)].

Dievs tevi lai mielo! (Laut. 216) 'õnnistus' - jumal ülendagu sind!

Gods dievam! (Laut. 215) 'õnnistus, tänusõnad' - au jumalale!

Ka[d] tevi dievinš nospertu (~ sasspertu, satriektu)! (Laut. 119) ('sapatus' - et sind jumal koristaks!

Lai dievs dod! (ME) 'õnnistus' - anmaks

jumal!

Lai dievs dod sātu un gausu! (ME.) → Dievs gausi (~gaust)!

Lai dievs jums (~jus) svētī! (Laut. 216) 'tervitusvormel' - jumal õnnistagu teid!

Lai dievs mielo vīpa (~vīpas) dvēseli! (F, M-186) 'õeldakse lahkunust meenutades' - jumal ülendagu tema hinge!

Lai dievs tevi mielo! (Laut. 216). → Dievs tevi lai mielo!

Lai dievs nogriež! (F, O-120). → Lai dievs dod!

Dievs, mielo! (Laut. 215). → Dievs tevi lai mielo!

Lai dievs žēlīgs! (F, O-120) 'õnnistus' - olgu jumal armuline!

Palīdzi, dievs! (Laut. 215) 'palvevormel' - jumal, aita!

Slava dievam! (Laut. 215) → Gods dievam!

Mitmesuguse erineva temaatikaga jumala-fraseologismid

Ar dieva palīgu (F, O-92) 'kindlasti' - jumala abiga.

Gan mēs to pavēcsim ar dieva palīgu. (F, O-92) Küll me

sellest jumala abiga jagu saame.' Nu tad ar dieva palīgu! (F,D-92) 'Noh, siis jumala abiga!

Dieva dāvana (~ dāvaniņa)[1] (F,D-89) 'leib või toit üldse; mistki väga maitsev' - jumala and. → Dieva mielasts.

Man uzauga div' miezīši,
Pabrūvēju alutiņu: Salds kā medus, austs kā ledus, - Ak, tu dieva dāvaniņ'! (LD 19720) 'Mul kasvas kaks odraivarkest, Pruulisin õllekest: Magus kui mesi, külm kui jää, - Oh sa jumala annikse!'

Dieva ķepa (ME) 'Orchis maculata' - jumalakäpp (botan.) → Velna ķepa.

Dieva laists (Laut. 133) 'loodusliku' - jumala loodud.

Dieva mielasts (~ mielastiņš) (F,D-89) 'leib, toit üldse või mistki väga maitsev' - jumala and. → Dieva dāvana (~ dāvaniņa).

Uzskaj valtu galdautiņu,

[1] Ühendi kohta kirjutab ME: „In vielen genitivischen Verbindungen erscheint Gott als Urheber od. Besitzer, wo der Begriff des Urhebers vielfach verblasst ist."

Dievam tiesa (ME) 'õeldakse, kui ollakse millegi õigsuses väga veendunud' – jumala tõsi (~ õigus).

Dieva pasaule (ME) 'maailm' – jumala ilm (Vied.).

Dieva pirkts (ME) 'enne' – jumala sõrm.

Dieva pirksti (ME) 'Orchis latifolia muguljuured' – jumalahüpp (Vied.) → Velna pirksts.

Dieva vaļā (ME) 'inimesest olenematus olukorras' – jumala meelevallas.

Ja jau tur cita ceļa nav, – nu tad lai ar dieva vaļu! (ME) 'Kui seal teist teed enam pole, noh sündigu siis jumala meelevald!'

Dieva vārdi (ME) 'jutlus, vaimulik kirjandus' – jumalasõna.

Dieva vārdu sacīt (Laut. 133) 'jutlust pidama' – jumalasõna ütlema. → Dieva vārdu sludināt.

Dieva vārdu sludināt (ME) 'jutlust pidama' – jumalasõna kuulutama. → Dieva vārdu sacīt.

Dieva vārdus klausīties (ME) 'jutlust kuulama' – jumalasõna kuulama.

Dieva zemīte (ME). → Dieva pasaule.

Dievs vien zina (F,D-117) - 'mitte keegi ei tea' - üksi jumal teab.

Ej ar dievu! (ME) 'lõpeta! jäta järele!' - mine jumala kätte! (EKMS I 761).

Katru dieva dieniņu 'alalõpmata, iga päev' - iga jumala päev.

Katru dieva naksniņu 'alalõpmata, ühtki ööd vahele jätmata' - iga jumala öö (~öösi).

Katru dieva naksniņu rijā ienākot jaunskungs. (ME) 'Iga jumala öö rehte tulevat noorhärra.'

Kā dieva jēri '(väga) vaikselt, kartlikult' - nagu jumala talle[kese]d.

Stāvam kā dieva jēri un apsveicināmies ar tēvoci. (MZ 10) 'Seisame nagu jumala tallekesed ja tervitame onu.'

Kā (dieva) laisti '(väga) sobivad (teineteisele)' - nagu (jumala) loodud.

Sader viens otram kā dieva laisti. (Laut. 133) 'Sobivad teineteisele nagu jumala loodud.'

Kā paša dieva sūtīts (F,D-109) 'õigel ajal' - nagu jumala saadik.

Tu nāc kā paša dieva sūtīts! (F,D-109) 'Tuled nagu jumala saadik!'

Kā koka dievs (F,K-193) 'clutult, tuimalt, liikumatult' – nagu puujumal (~ puuslik).

Stāv kā koka dievs. (F,K-193) 'Seisab nagu puujumal.'

Kur, dievs? 'kust küll' – kust jumal (küll)?

Kur, dievs, tu tāds cēlies? (ME) 'Kust jumal küll sa selline oled välja tulnud?'

Netic ne dievam, ne velnam (F,D-104) 'ei hooli mitte millegistki' – ei usu jumalat ega kuradit.

Saule noiet (~ aizīet, tec) dievā (~ dievu, pie dieva) 'päike loojub' – päikel (~ päev) läks jumalasse, päev läätt jumalahe (~ jumalide)[1] (EKMS I 761).

Līdz vakaram, kad saule dievā. (ME) 'Õhtul, kui päike (on) jumalas.' Nav saulīte dievā gājusi. (LD 8705) 'Pole päikene jumalasse läinud.'

Tec saulīte, drīz pie dieva,
Dod man svētu vakariņu.
(LD 4399) Tõttа, päikene, pea jumala juurde, Anna

[1] Vt. ka O. Kallas, Lutsi maarahvas. Helsinki 1894, lk. 28.

mulle püha õhtu.'

Tik tiešām, kā dievs debesīs! (F, D-122) 'öeldakse, kui ollakse millegi õigsuses väga veendunud' – nii tõesti kui jumal taevas!

Ühised kuradi-fraseologismid

ME fikseerib järgmised velns 'kurat' tähendused: 1) der Teufel; 2) = velis[1].

Tundeid ja meelelügutusi väljendavad kuradi-fraseologismid

Kad tevi velns (vells) parautu! (Laut. 149) 'nördimuse, viha, pahameele jne. väljendus' – et kurat sind võtaks!

Kāda velna pec! (F, V-135) 'nördimuse, pahameele, viha jne. väljendus' – mis kuradi pärast!

Kāda velna pēc te sunītis? (ME) 'Mis kuradi pärast (see) koerakutsikas siin on?'

---

[1] Velis, veļi tähistab surnute hingi, kes rahva uskumuse järgi oktoobris ringi käisid ja ohvriande nõudsid; selle kohta vt. ka P. Šmits, Latviešu mītoloģija. Rīgā 1926, lk. 58-60.

Lai velns tevi parauj! (ME) 'meeldimatuse, rahulolematuse, pahameele, viha jne. väljendus' – et kurat sind võtaks! võtku sind sarviline!

Rauj viņu velns! (ME) 'rahulolematuse, pahameele, viha jne. väljendus' – kurat võtku teda!

Vācies pie velna! (F, V-138) 'nördimuse, viha, halvakspanu jne. väljendus' – käi (~keri) kuradile!

Vai velns! (ME) 'imestuse, üllatuse, iroonilise suhtumise jne. väljendus' – oi (~kae) kurat!

Vai velns, cik lielīgs! 'Oi kurat, kui suureline!'

Velns viņu sazin! (ME) 'eitava suhtumise, pahameele, viha jne. väljendus' – kurat seda (~teda) teab!

Velns viņu zina! (F, V-141). → Velns viņu sazin!

Velns parāvis! (ME) 'rahulolematuse, pahameele, viha jne. väljendus' – kurat võtku!

Täbarat olukorda, õnnetust vms. kirjeldavad kuradi-fraseologismid.

Ne velnam neder (F, V-130) 'ei kõlba mitte

kusagile, täiesti kõlbmatu' - ei kõlba kuradilegi.

Piesaukt velnu (ME) 'vanduma' - kuradit hüüdma (Wied.).

Redzēs gan, vai tu vienreiz nepiesauksi velnu! (ME) 'Eks näe, kas sa ükskord kuradit hüüdma ei hakka!'

Tīrā velna (ME) 'täbaras olukorras, hädas' - selges kuradis.

Ja... ieies mācītāja ausīs, tad esam tīrā velnā. (ME) Kui... läheb kirikuõpetaja kõrvu, siis oleme selges kuradis.'

Velns murdā (F, M-261) 'suur häda, õnnetus' - kurat kantslis.

Velns kājās (ME) 'pahandus, sekeldus' - kurat platsis.

Tikko kaudis sāk gulēt, te velns kājās. (ME) 'Vaevalt saavad inimesed magama heita, juba kurat platsis!'

Äraajamist ja ähvardamist väljendavad kuradi-fraseologismid

Aiztriekt pie visiem velniem (F, V-122)

'ära (~välja, minema) ajama' – kõikidele kuraditele saatma.

Parādīt velnu (F, V-125) 'kedagi õpetama, karistama (ähvardades)' – kuradit näitama.

Redzēt velnu (F, V-126) 'kedagi õpetama, karistama (ähvardades)' – kuradit nägema.

Gan tu man vēl velnu redzēsi! 'Küll sa mul veel kuradit nägema hakkad!'

Sūtīt pie velna 'ära ajama' – kuradile saatma, kus kurat saatma (Wied).

Ekspressiivset küsimust väljendavad kuradi-fraseologismid

Kāds velns? 'kes küll?' – kes kurat (küll)?

Kāds velns tevi atnesis? (ME) 'Kes kurat (küll) on sind siia toonud?' Kāds velns mani dīdēja to teikt? (F, D-65) 'Kes kurat (küll) käskis seda mul öelda?' Ai lielā kunga rija, Kāds velns tevi nokūlīs? (LD 6631) 'Oi suure lära rehi, Kes kurat (küll)

sind ära peksab?'

Kādu velnu? 'mida küll (~ õieti)?' - mis kurat (küll)? → Kādu jodu?

Kuradi-fraseologismid, mis väljendavad pelgu või vastumeelsust millegi suhtes, millegi paanilist vältimist jms.

Baidās kā velns no pērkona (Laut. 331) 'midagi (väga) kartma, millestki (paaniliselt) kõrvale hoiduma' - kardab nagu kurat välku (~ müristamist).

Bēg kā velns no krusta 'midagi (väga) kartma, midagi (paaniliselt) vältima' - jooksеb (~ lippab) nagu kurat risti eest. → Bīstas kā velns no krusta.

Bīstas kā velns no krusta (F, K-243) 'midagi (väga) kartma, millestki (paaniliselt) eemale hoiduma' - kardab (pelgab) nagu kurat risti.

Bīstas kā velns no pērkona (Laut. 331). → Baidās kā velns no perkona.

Kuradi-fraseologismid, mis kirjeldavad tormakat, meeletut, kiuslikku jne. inimest

Kā velna (~ nelabā, nešķīsta gara) apsēsts (F, A-198) 'meeltu, pöörane' - (nagu) kur-

jast vaimust vaevatud.'

Pēc velna (F,V-120) 'kole, pöörane' – kuradi päralt, nagu kurat.

Velnam rada (ME) 'pöörane, hiuslik' – kuradi tõugu.

Velna pilns (EH) 'hiuslik, riukalik, kangekaelne' – kuradiit täis.

Vella pilc. → Velna pilns.

Velna puika 'rahva mees; rüblik' – kuradi paiss. → Velna pulvēris.

Velna pulvēris 'ähvlins, äkkvihaga' – kuradi püssirohi. → Velna puika.

Velna sieviņņis (F,V-119) 'tubli, hakkaja naine' – kuradi eit.

Rahvapärane terminoloogia, mis sisaldab komponenti velns 'kurat'

Velna ābols (ME) 'datura' – kuradiõun (Vied.).

Velna ducis '13' – kuraditosin.

Vella kauls (EH) 'muhutaoline moodustis jäsemel' – kooljaluu (Vied.).

---

1 Väljendi kohta annab täiendavat selgitust O. Looritsa „Liivi rahva usund" III, lk. 151: „Laugetõve hoogude ajal kurat võtab inimese oma meelevalda, mis juhib meid igivanale kujutelmale, et inimese hing võib ajuti lahkuda kehast (vrd. hingelaoma motiivi) ja kehha võib asuda mõni võõras vaim (nn. Besessenverden - Motiv)."

Velna ķepa (ME) 'Orchis maculata' - kuradikäpp, juudakäpp (EKMS I 1120). → Dieva ķepa.

Velna pirksts (ME) 'Orchis latifolia muguljuured' - kuradikäpp (EKMS I 1120). → Dieva pirksts.

Velna sūds (ME) 'Assa foetida' - pärgelpask (~ pärglepask), juudasitt (Wied.).

Mitmesuguse erineva temaatikaga kuradi-fraseologismid

Gaidīt kā velns uz dvēseli (F, V-124) 'midagi väga ootama, tahtma, himustama' - ootab nagu kurat hinge järele.

Melns kā velns (F, V-127) 'väga must' - must nagu kurat.

Nav ne velna (no kāda vai kaut kā) (F, V-129) 'pole mitte midagi' - pole (keda) kuraditki (EKMS I 296).

Ne par velnu nebēdāt (EH) 'mitte millestki hoolima, iga hinna eest midagi tegema' - mitte kuradistki hoolima.

Viņš ne par velnu vairs nebēdā (EH) 'Ta ei hooli enam kuradistki.'

Neticēt ne dievam, ne velnam (F, D-104) 'mitte millestki hoolima' - ei usu jumalat

ega kuradit.

Ne velns nepazīst (ME) 'mitte keegi ei tunne' - keegi kurat ei tunne.

Ainu stiprā sāli un nepazīšot ne velns. (ME) 'Oinas tugevasse soola ja keegi kurat ei tundvat.'

Nezin ne velna (no kāda vai kaut kā) (F, V-129) 'ei tea mitte midagi' - ei tea (keda) kuradit.

Velna malšana (ME) 'pihku ja tüütu hõnelus' - kuradi jahva[ta]mine.

Tā velna malšana, tā man netika. (ME) 'See kuradi jahvatamine, see ei meeldinud mulle.'

Velns viņu zin! (ME) 'öeldakse millegi teadmatu kohta: keegi ei tea kes (mis, milline, kuidas, kus jne.)' - kurat seda (~teda) teab! → velns viņu zina!

Velns viņu zina! (F, V-141). → velns viņu zin!

Kuradi-fraseologismid, mis sisaldavad komponenti jods 'kurat'

ME annab järgmised jods 'kurat' tähendused: 1) ein Waldteufel, ein Feldteufel; 2) ein böser Geist, in der Vorstellung des Volk-

wes nicht immer vom Teufel (vēlus) unterschieden. Esitatavad fraseologismid väljendavad meeleliigutusi ja tundeid või osutavad ekspressiivsetes küsimustes.

Ei pie joda! (ME) 'nõrdimuse, halvakspanu, viha jms. väljendus' - käi kuradile! mine tühja kätte! (EKMS II 144).

Ka tevi jods parauj! (Laut. 149). → Lai tevi jods parauj!

Kad tevi jods parautu! (Laut. 149) 'nõrdimuse, pahameele, viha jms. väljendus' - et kurat sind võtaks! võtku sind tuhi!

Kādu jodu? 'mida küll?' - mis kurat?

Visi putni skaisti dzied, Dzenis vien nedziedāja, Kādu jodu tas dziedās, Prauli viņa vēderā. (LD 2453) 'Kõik linnud laulavad ilusasti, Ükski rähn ei laula, Mis kurat see (küll) laulab, Ükski puumädi kõhus.'

LD 605; 2453, 1.

Kur pie joda? 'kus küll?' - kus kuradi pärast?

Kur pie joda ciema gani? (ME) 'Kus kuradi pärast on küla saunused?'

Lai tevi jods parauj! (ME) 'meeldimatuse, rahulolematuse, pahameele, viha jms. väljendus' - et kurat sind võtaks! võtku sind tühi!

Sasper jods! (F, V-139) 'rahulolematuse, pahameele, viha jms. väljendus' - kurat võtku!

Kuradi-fraseologismid, mis sisaldavad komponenti jupis

ME annab järgmised jupis 'kurat' tähendused: ein Gespenst, ein böser Geist, der Teufel. J. Endzelīns on oletanud siin laenu eesti või liivi jupe'st 'grausig, schauderhaft, nicht geheuer'. Sama kordab ka K. Aben.[1] Esitamisele tulevad fraseologismid väljendavad peamiselt meeleliigutusi ja tundeid.

Kad tevi jupis! (ME) 'nördimuse, pahameele, viha jms. väljendus' - et sind kurat!

Kad tevi jupis lauka! (ME) 'pahameele, viha, (üllatuse) ärrituse jms. väljendus' -

---

[1] K. Aben, Eesti ja liivi laenud läti sõnavaras. Tartu 1947, lk. 32. (Käsikiri asub Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus.)

et sind kurat (võtaks)!

Kad tevi jupis paraudu! (Laut. 149) 'nördimuse, pahameele, viha jms. väljendus' – et kurat sind võtaks! võtku sind tühi!

Kur jupis? (ME) 'kus küll? kuhu küll?' – kus kurat (küll)?

Kur jupis viņš ir palicis? (ME) 'Kus kurat (küll) ta on jäänud?'

Kur jupē? (ME). → Kur jupis?

Parauj tevi jupis! (ME) 'rahulolematuse, meelepaha, viha jms. väljendus' – kurat võtku teda!

Rauj tevi jupis! (ME). → Parauj tevi jupis!

Rij tevi jupis! (ME) 'rahulolematuse, pahameele, viha jms. väljendus' – kurat sind võtku (~ sõõgu)! sõõgu sind susi!

Sazin tevi jupis! (ME) 'äeldakse millegi teadmatu kohta: kuigi ei tea kes (mis, millekes, kuidas, kus jms.); eitava suhtumise, pahameele, viha jms. väljendus' – kurat sind (~ seda) teab!

Ühised taeva-fraseologismid

ME fikseerib järgmised *debess* 'taevas' tähendused: 1) der Himmel; 2) die Wolke. Taeva-fra-

seologismid väljendavad kellegi või millegi ülemäärast kiitmist, peavarjuta olemist, mitmesuguseid meeleliigutusi jne. Nimetatud fraseoloogilised rühmitused ammutatakse enamasti paari-kolme fraseologismiga, mistõttu nende iseseisvat grupeerimist pole peetud otstarbekaks. Asjaomased fraseologismid on esitatud üldises tähestikulises loendis.

Ak tu debestiņ! (F, D-85) 'rõõmu, imestuse, vaimustuse, ebameeldiva üllatuse, pahameele jne. väljendus' – oi sa taevake (~taevas)!

Celt (vai) debesīs (kādu) (ME) 'kedagi, midagi üleliia kiitma, ülistama' – (kedagi) taevani tõstma (~kiitma, ülistama).

Debess ar zemi iet kopā (~griežas, jaucas) 'öeldakse halva (tormise) ilma kohta' – taevas ja maa langevad ühte.

Bija ļoti nejauks laiks, tā sakot debess ar zemi gāja kopā. (ME) 'Oli väga halb ilm, nii-öelda taevas langes maaga ühte.'

Debess augstā! (F, D-28) 'üllatuse, imestuse, ehmatuse jne. väljendus' – püha taevas!

Debesu grāmatas '"... raamatud, mis sisaldanuvat nõia-, arstimis- ja muid sõnu"'[1]

[1] O. Loorits, Liivi rahva usund III. Tartu 1928, lk. 34.

-taevakirjad.

Debesu tēvs (ME) 'jumal' - taevaisa, taevataat.

Debesu valstība (ME) 'õndsate asupaik pärast surma' - taevariik.

Gaidēt kā debesu rasu (F, R-27) '(midagi) väga oodata, tahta' - ootab nagu taevamannat.[1]

Izaugt da pašiem debesiem (EH) '(väga) pikaks kasvama' - taevani kasvama.

Kā no debesīm nokritis 'väga ootamatult; ootamatult saadu' - nagu taevast alla (~maha) kukkunud (~sadanud).

Kā (septītajās) debesīs (F, D-24) 'väga (ääretult) õnnelik' - nagu (seitsmendas) taevas (EKMS IV 755).

> Viņš jūtas kā septītajās debesīs. (ME) 'Ta tunneb end nagu seitsmendas taevas.' No septītām debesīm vēsti jums sūtu... (I P 46) 'Seitsmendast taevast sõnumi teile saadan...'

Noiet uz debešiem (EH) 'surema' - (ära) taevasse minema.

Nolaisties no debesīm uz zemes (ME)

---

[1] Fraseologismi tekkelvolist selgitust vt.: Н.С. Ашукин, М.Т. Ашукина, Крылатые слова. Москва 1960, lk. 344.

'illusioonidest loobuma, tegelikkle võimalusi arvestama' – taevast alla (~ maa peale) tulema.

Par jumtu (zilā) debess velve (~ spraisla) (ME) 'peavarjuta, kodutu' – katuseta taevaalune.

Pasaule par māju, debess par jumtu (nādam) (F, P-59) 'peavarjuta, kodutu' – ilm on kodutu, taevas (~ taevaalune) katuseta (kellelgi).

Kliedz[e], ka visi debesi skan (EH) (väga) kõvasti hüüdma, karjuma jm.' – karjub nii et taevas kajab.

Tik tiešām, sā diens debesīs! (F, D-122) 'öeldakse, kui ollakse millegi õigsuses väga veendunud' – nii tõesti kui jumal taevas!

Vai ellē vai debesīs (ME) 'ükskõik kuidas, ükskõik kus' – (kas) taevas või põrgus.

Virs zemes, apakš debess (ME). → Zem klajas debess (F, D-22).

Zem klajas debess (F, D-22) 'peavarjuta, ulualuseta' – lagedal taeva all, tuletaeva all (~ käes) (EKMS III 1065).

Zem klajām debesīm (ME) → Zem klajas debess.

Ühised pōrgu-fraseologismid

Põrgu-fraseologisme nii läti kui ka eesti kules iseloomustab rõhutatud ekspressiivsus ja afektiivsus. Põrgu-fraseologismid väljendavad mitmesuguseid tundeid ja meeleolusid, ekspressiivseid küsimusi, halba, tigedat, kiuslikku inimest, raskeid, ebameeldivaid jms tingimusi või olukordi, väga kaugel või asustamata paigas viibimist jne. Põrgu-fraseologismid on antud üldises tähestikulises loendis.

Brauc ellē! (Laut. 154) 'meeldimatuse, rahulolematuse, vastumeelsuse, ärrituse, viha jne. väljendus' – sõida põrgu! → Ej ellē!

Dziļā elles dibinā (EH) 'väga kaugel' – kaugel põrgupõhjas.

Ej ellē! (ME) 'välja!, halvustava suhtumise, ärrituse, viha jne. väljendus' – käi põrgu! → Brauc ellē!

Elle vaļā 'lärm, riid, ebameeldivused' – põrgu lahti.

Elles akmens (ME) 'hõbenitraat' – põrgukivi.

Elles darbs (ME) 'raske, ebameeldiv töö, tegevus' – põrgutöö.

Elles karstums (F, E-4) 'kõrge temperatuur' – põrgukuumus (~ põrgupalavus). → Pekles karstums.

Elles kāsis (ME) 'halb, kiuslik inimene, eriti naine' – põrguhark.

Elles [s]kruķis (ME) 'tige, kiuslik inimene, eriti naine' – põrguhark.

Elles mašīna 'viitsütikuga pomm' – põrgumasin.

Elles mokas (F, E-6) 'ekameeldivused, raskused' – põrgupiinad.

Jet kā pa elli (F, E-12) 'halvasti' – läheb nagu põrgus.

Izraut kaut vai no elles (F, E-11) 'ükskõik kust hankima' – kas või põrgust välja kiskuma (~ tooma).

Kur ellē? 'kuskohal küll?' – kus põrgus (küll)? → Kur peklē?

Kur ellē[i], tu uzaugi, Tik dižans tēva dēls? (LD 382, 13) 'kus põrgus (küll) sa oled üles kasvanud, Nii uhke perepoeg?'
LD I 743, 1; 34907-34910.

Kuras elles? 'kustpoolt küll?' – kust põrgust (küll)? → Kuras pekles?

Kuras elles tu izlēci? (LD 382, 13v.) 'Kust põrgust (küll) sa oled välja karanud?'
LD 382.

Kur no elles? 'kustpoolt küll?' - kust põrgust(küll)? → Kur no pekles?

Nez kädä ellē (F,E-10) 'väga kaugel, asustamata maakohas' - tea kus põrgus.

Nez uz kädu elli (F,E-10) 'väga kaugele' - tea mis põrgusse.

Vai ellē vai debesīs (ME) 'ükskõik kuidas, ükskõik kus' - (kas) taevas või põrgus.

Põrgu-fraseologismid, mis sisaldavad komponenti pekle

ME annab järgmised pekle tähendused: tiefer Abgrund, Morast; elles pekle od. einfach pekle, die Hölle. Võimalik sedastada samu tähendusnüansse, mis elle-ühendite puhul, kuid pekle esinemine fraseoloogilistes ühendites on tagasihoidlik.

Pekles svelme (F,P-110) 'kõrge temperatuur' - põrgukuumus → Elles karstums.

Kuras pekles? 'kustpoolt küll?' - kust põrgust (küll)? → Kuras elles?

Kuras pekles tu izlīdi? (-D 382, 13 v)
'Kust põrgust (küll) sa oled välja roninud?'

Kur no pekles? 'kustpoolt küll?' - kust põrgust küll? → Kur no elles?

Kur pekle? 'kuskohal küll?' – kus põrgus (küll)? → Kur ellē?

Tumš kā pekle (F, P-111) 'väga pime' – pime nagu põrgus.

Läti ja eesti usundilise fraseoloogia üldine iseloomustus

Jumala-, kuradi-, taeva- ja põrgu-fraseologismidega pole usundiline fraseoloogia kaugeltki ammendatud. Usundilise fraseoloogia alla kuuluvad sellisedki püsiühendid, mis sisaldavad oma koostises komponente hing, vaim, ingel, kell, rist jt.[1], sest valdavas osas on need geneetiliselt seotud usundiga. Vaatluse alla on võetud vaid need fraseoloogilised ühendid, mis sisaldavad ristiusu seisukohalt tsentraalseid mõisteid tähistavaid komponente. Töös on esitamata jäetud läti fraseoloogiline ainestik, millel pole leksikaalselt ja semantiliselt adekvaatseid vasteid eesti keeles. Kuid seegi materjal pakub huvi järgmisel kahel põhjusel: 1) sellegi kihistuse hulgas võib leiduda adek-

---

[1] Vt. ka W. Friederich, Moderne deutsche Idiomatik. Systematisches Wörterbuch mit Definitionen und Beispielen. München 1966, lk. 343-366.

vaatseid vasteid, kuid eesti fraseoloogi süstematiseeritud kogu puudumine pole võimaldanud vastavaid ekvivalente kindlaks teha; 2) aitab selgitada kultuurilisi, psühholoogilisi jt. spetsiifilisi tingimusi, milles on kujunenud omapärane läti fraseoloogia. Täiesti omanäolisteks osutuvad komparatiivsed püsiühendid, mis ilmekalt peaksid peegeldama vastava rahva kujundliku mõtlemise iseärasusi. On ju fraseoloogiliste ühendite teke seotud inimese assotsiatiivse kujutlustegevusega. Järgnevalt on toodud mõned läti komparatiivsed püsiühendid, millel pole adekvaatseid vasteid eesti keeles: skrien (~ aizskrien) kā velna plēsts (F, P-209) 'jookseb (väga) kiiresti' – jookseb nagu kuradist kistud; skrien kā velns ar vējlukturi (F, P-209) 'jookseb (väga) kiiresti' – jookseb nagu kurat tormilaternaga; vandās (~ ņemas) tikpat kā velns pa kārkļiem (~ brikšņiem) (F, V-134) 'töötab (väga) pingsalt' – möllab (~ mässab) nagu kurat pajudes (~ padrikus); naudas kā velnam pelavu (F, P-113) 'palju raha' – raha nagu kuradil aganaid.

Kuid lahknevused püsiühendite grammatilises ja leksikaalses organiseerituses võivad johtuda ka keelesisestest seikadest.

Igas keeles leidub hulgaliselt selliseidki fraseoloogilisi ühendeid, mis on üles ehitatud igale keelele eriliselt spetsiifiliste kõlakujundite abil. Kõlakujundite rakendamine määrab seejuures kogu ühendi sisevormi: grammatilised vormid, leksikaalsed komponendid ja neid asendavad sünonüümid. Kõlakujundid talitlevad ühendit kooshoidva mnemoonilise faktorina, kuid tuleb arvesse võtta ka nende kunstikavatsuslikku funktsiooni. Soome fraseoloogia põhjal on L. Hakulinen võinud järeldada, et algrüm „ei siis ole vaan sananlaskuillemme ja muulle vanhalle kansanrunoudellemme tyypillinen tyyliominaisuus: sen voidaan sanoa suomessa suorastaan kieltä luoviin tekijöihin".[1] Sama kehtib lätigi fraseoloogia suhtes, näit. <u>muļķis kā puļķis</u> (F, P-282) 'väga rumal' – <u>rumal nagu kork</u> jt.

Kokkulangeva fraseoloogia malt oleks märgatavalt suurem, kui võetaks arvesse ka selliseid püsiühendeid, mille levik piirdub üksnes piiriäärsete läti ja eesti murretega. Sageli on sõnalaenud üle võetud <u>mingis fraseoloogilises seoses</u>.[2] Alūksne

[1] <u>L. Hakulinen</u>, Suomen kielen rakenne ja kehitys[3]. Helsinki 1968, lk. 400.

[2] <u>C. Pare</u>, О некоторых заимствованиях из эстонского языка в говорах Видземе. – Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. Рига 1970, lk. 144.

ümbrusest on fikseeritud väljend ak tu kurrata! - oh sa kurat![1]

Üllatavalt arvukas on hüüdsõnaliste fraseologismide rühm. Interjektsioneeruda võivad substantiivid, verbid, mõned pronoomenid, adverbid, aga ka fraseologismid. Fraseologismide interjektsioneerumise kohta märgib A. Germanovits järgmist: „Чаще всего в междометия переходят разного рода фразеологизмы. Процесс интеръективации нигде так заметно не ощущается как в области фразеологии. Это и естественно, так как фразеологизмы, особенно идиомы, являются выразительным фондом языка."[2] Interjektsioneerumisprotsessis neutraliseerivad keele ekspressiivsed ja emotsionaalsed faktorid sõna, resp. sõnaühendi esemelised tähendused täielikult. Just sellepärast on paljud komponente jumal, kurat, taevas ja põrgu sisaldavad fraseologismid, omades tähelepanuväärset ekspressiivset ja emotsionaalset laengut, muutunud hüüdsõnalisteks. Ualdav osa hüüdsõnalisi fraseologisme väljendab pöördumist kujuteldava kõr-

---

[1] K. Aben, op. cit., lk. 49.

[2] А. И. Германович, Интеръективация фразеологизмов. - Ученые записки Московского областного пединститута 160, 11. Москва 1966, lk. 309.

gema olevuse poole (jumala-fraseologismid). Veelgi enam on neid fraseologisme, mis sisaldavad komponenti kurat või mõnda selle eufemistlikku nimetust. Hüüdsõnalised kuradi-fraseologismid on geneetiliselt seotud usuga sõnamaagiasse: kuradi nime mainimisel ilmus ta kohe.[1] Hüüdsõnalised fraseologismid pole määratletavad ühetähenduslikult: üks ja sama hüüdsõnaline fraseologism, varieerides intonatsiooni ja teda saatvaid žeste, võib väljendada paljusid erinevaid tundeid, meeleolusid, paljusid erinevaid kõneleja suhtumisi. Näiteks hüüdsõnalise fraseologismiga ak(tu) dievs! - oh(sa) jumal (küll)! saab väljendada rõõmu, imestust, vaimustust, aga ka pahameelt vms. Hüüdsõnalised fraseologismid, olles kaotanud küll leksikaalse tähenduse[2], on arvestatavaks vahendiks modaalsuse väljendamisel. Läti fraseoloogia polüseemiat on vähe uuritud[3], ehkki osutub väga karakteerseks jooneks sellele kategooriale.

---

[1] O. Loorits, Liivi rahva usund II. Tartu 1927, lk. 176; J. Sarv, Kõnekäänu suhetest rahvaluule teiste liikidega. - TRÜ Toimetised 162. Tartu 1964, lk. 150.

[2] А. И. Германович, op. cit., lk. 307 jj.

[3] Л. Я. Орловская, op. cit., lk. 33.

Vaadeldavaid fraseologismе (eriti kuradi- ja põrgu-fraseologismе) iseloomustab paljude grammatiliste, leksikaalsete ja positsionaalsete variantide olemasolu. Selline varieerumine on seotud kõnekuse omapäraga, enamik vaadeldavaid fraseologismе (eriti kuradi- ja põrgu-fraseologismid) esineb aga just elavas kõnekuues. Samu seaduspärasusi on täheldatud ka murdefraseoloogias: „Tā kā izlokšņu frazeoloģismi galvenokārt lietojas tiešai mutvārdu formā, dažkārt vienas vai otras formas izvēli izšķir gadījums, runātāja individuālais runas veids u.c. Te liela nozīme arī konkrētajai situācijai, mīmikai, žestiem u.c."[1]

Fraseoloogia pole mingi tarduvad kategooria, vaid täienеb (ja uuenеb) koos ühiskonna arenemisega, muutustega olustikus ja kultuuris. Üks või teine kuue fraseoloogilise kui ka leksikaalse inventari uurimine pakub häid võimalusi kuue ja ühiskonna vastastikuse sõltuvuse väljaselgitamiseks, s.t. vastastikuse seose ja sõltuvussuhete väljaselgitamist lingvistiliste ja ekstralingvistiliste faktorite vahel. Läti ja eesti uuri-

---

[1] E. Kagaine, Ērģemes izloksnes frazeoloģismu tipi un uzbūve. – LPSR ZA Vēstis 8. Rīga 1968, lk. 68.

diliste fraseologismide kokkulangevuse põhjust tuleb eelkõige otsida ühises laenuandjas. Ida-Baltikumi kristianiseerimine algas juba X-XII sajandil.[1] Läti ja eesti ristiusu terminoloogia vanem kihistus on moodustunud otse- ja tõlkelaenude näol vastavatest ida- ja kirikuslaavi terminitest, kusjuures võeti omaks ka „der typisch-christliche Dualismus (Gott-Teufel, Paradies-Hölle), dazu der ethische Dualismus (gut-böse, recht-krumm...)".[2] Ortodoksed misjonärid Venest ja Bütsantsist tegutsesid peamiselt Ida-Lätis, Lõuna-Eestis ja Väina-äärsete liivlaste juures.[3] Kristlikud tavad ja kombed, mis avaldusid nimede panekus, abielude sõlmimises, kalendaarsetes tähtpäevades, polnud enam mingi uudis, kui saksa vallutajad XII sajandil Ida-Baltikumi jõudsid.[4] Arvatavasti omandati ka teatud palve- ja tervitusvormelid: „Wie eingewurzelt die christliche Phraseologie schon

---

[1] O. Loorits, Grundzüge des estnischen Volksglaubens III. Lund 1957, lk. 323; J. Schwers, Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen über den deutschen Einfluss im Lettischen. Leipzig 1936, lk. 322.

[2] O. Loorits, Grundzüge ... III, lk. 323.

[3] Ibidem, lk. 323-324.

[4] Ibidem, lk. 332

vor 1200 im Ostbaltikum war, ersehen wir weiter aus der Grussformel Gott helfe, die sicherlich aus Бог на помощь ~ Бог помочь übersetzt worden ist: estn. Jumal appi, liv. Jumal abbōl, lett. diev-palīgs (vgl. Dievs palīdz nach deutschen Muster), während die Finnen einen entsprechenden Ausdruck nicht gebrauchen."[1] Vene, resp. kirikuslaavi keelest pärinevad ka ar dievu - jumalaga, jumal kaasa, dieva dēļ - jumala päralt (~ pärast).[2]

Usundilise fraseoloogia noorema kihistuse moodustavad saksa keelest tõlgitud püsiühendid, milliseid näiteks eesti keeles on sadu. Vaimulik kirjandus ja kirik on etendanud seejuures peamist osa. Kuid tuleb arvesse võtta sedagi asjaolu, et real juhtudel „имелись возможности калькировать фразеологизмы прямо из древнееврейского, греческого и латинского языков"[3].

On ilmne, et läti ja eesti üheilmelise fraseoloogilise areaale tekkimine on seotud geograafilise ja kultuurajaloolise ühtsuse-

---

[1] O. Loorits, Grundzüge ... III, lk. 332, viide 74.

[2] Ibidem, lk. 332-333.

[3] Х. Рятсеп, Об историческом исследовании фразеологии прибалтийско-финских языков. - Вопросы финно-угорского языкознания. Москва-Ленинград 1962, lk. 105.

ga. Identse fraseoloogilise kihistuse olemasolu korral kahes (või enamas) võrreldavas keeles tuleb arvestada nii konvergentsi kui ka kalkeerimise võimalust. Kokkulangeva usundilise fraseoloogia olemasolu läti ja eesti keeles johtub eelkõige paralleelsest laenamisest mingist ühisest allikast. Kalkeerimise allika, aja ja suuna määramine eeldab aga rohke dokumenteeriva materjali (piiblitõlked ja muu varasem kirikukirjandus, kõikmõeldavad leksikograafilised allikad) läbitöötamist ja võrdlemist, mis aga käesoleva töö raames mõeldavgi polnud.

Põppsõna

Läti ja eesti usundilise fraseoloogia kõrvutamisel võib sedastada hulgaliselt hokkulangevaid fraseoloogilisi ühendeid. Adekvaatse usundilise fraseoloogia olemasolu läti ja eesti keeles on tingitud peamiselt paralleelsest laenamisest mingist ühisest allikast. Kalkeerimise allika, aja ja suuna määramine nõuab aga täiendavaid uurimisi. Arvestades aga ühelaadseid kultuurajalvolisi tingimusi ja kultuuriliste mõjutuste üldist suunda, võib oletada kalkeerimist saksa, aga ka vene keelest.

Kasutatud kirjanduse lühendid

EH = J. Endzelīns, E. Hauzenberga, Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai I–II. Rīgā 1934–1946.

EKMS = A. Saareste, Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV. Stockholm 1958–.

F = D. Caubuliņa, N. Ozoliņa, A. Plēsuma, Latviešu-krievu frazeoloģiskā vārdnīca. Rīgā 1965.

Laut. = Я. К. Лаутенбахъ, Очерки изъ исторіи литовско-латышскаго народнаго творчества II Юрьевъ 1915.

LD = Kr. Barons, Latvju dainas I–VI. Rīgā 1922.

ME = K. Mīlenbacha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns I–IV. Rīgā 1923–1932.

MZ = M. Zariņš, Saulrieta violetās ērģeles. – Literatūra un māksla, nr. 4 1970.

Wied. = F. J. Wiedemann, Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. Zweite vermehrte Auflage,

redigirt von dr. J. Hurt. St. Petersburg 1893.

Minu kasutatud kirjandus

1. K. Aben, Eesti ja liivi laenud läti sõnavaras. Tartu 1947, käsikiri asub TRÜ Teaduslikus Raamatukogus.

2. Н. Н. Амосова, Основы английской фразеологии. Ленинград 1963.

3. P. Arumaa, Eesti- liivi ja läti ühisest fraseoloogiast ning süntaksist. - Eesti Keel 1935, lk. 124-136.

4. Н. С. Ашукин, М. Т. Ашукина, Крылатые слова. Москва 1960.

5. И. М. Эндзелин, О латышско-финских языковых связях. - Памяти академика Льва Владимировича Щербы. 1880-1944. Сборник статей. Ленинград 1951, lk. 299-304.

6. Фразеологический словарь русского языка. Под редакцией А. И. Молоткова. Москва 1967.

7. W. Friederich, Moderne deutsche Idiomatik. Systematisches Wörterbuch mit Definitionen und Beispielen. München 1966.

8. В. Т. Гак, Е. Б. Райзен-Блюм, Очерки по со-

поставительному изучению французского и русского языков. Москва 1965.

9. А. И. Германович, Интерьективация фразеологизмов. - Ученые записки Московского областного пединститута 160, 11. Москва 1966, lk. 307-320.

10. L. Hakulinen, Kielemme kääntöslainoista. - Sanojen sanottavaa. Kirjoitelmia suomen kielestä ja suomalaisesta sanomisen taidosta. Helsinki 1958, lk. 45-66.

11. L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys³. Helsinki 1968.

12. L. Hakulinen, Suomen sanaston kääntöslainoja. Helsinki 1969.

13. E. Kagaine, Ērģemes izloksnes frazeologismu tipi un uzbūve. - LPSR ZA Vēstis 8. Rēga 1968, lk. 62-71.

14. Э. Кагайне, С. Раге, Некоторые параллели соматических фразеологизмов в языке латышей и их соседей. - Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. Рига 1970, lk. 171-188.

15. O. Kallas, Lutsi maarahvas. Helsinki 1894.

16. А. В. Кунин, Английская фразеология. Москва 1970.

17. А. В. Кунин, Основные понятия английской фразеологии как лингвисти-

ческой дискуссии и создание англо-русского фразеологического словаря. Автореферат. Москва 1964.

18. Б. А. Ларин, Очерки по фразеологии. – Ученые записки Ленинградского государственного университета 198. Очерки по лексикологии, фразеологии и стилистике. Ленинград 1956, lk. 200–224.

19. O. Loorits, Grundzüge des estnischen Volksglaubens III. Lund 1957.

20. O. Loorits, Liivi rahva uisund I–III. Tartu 1926–1928.

21. G. O. Nagy, Die Haupttypen der phraseologischen Einheiten in der ungarischen Sprache. – Congressus Secundus Internationalis Fenno-Ugristarum I. Helsinki 1968, lk. 352–358.

22. Л. Л. Орловская, О расположении латышских фразеологических единиц в фразеологическом словаре. Рига 1968.

23. A. Ozols, Latviešu tautasdziesmu frazeoloģijas pamatjautājumi. – LPSR ZA Valodas un literatūras institūta raksti X. Rīga 1959, lk. 201–238.

24. C. Pare, О некоторых заимствованиях из эстонского языка в говорах Видземе. – Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. Рига 1970, lk. 135–155.

25. А. К. Рейзак, О некоторых возмож-

ностях сопоставительного анализа русской и эстонской фразеологии. – Ученые записки Тартуского госуниверситета 200. Тарту 1967, lk. 143-164.

26. Л. И. Ройзензон, Ю. Ю. Авалиани, Современные аспекты изучения фразеологии. – Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе. Вологда 1967, lk. 68-81.

27. Л. И. Ройзензон, М. А. Пеклер, Материалы к общей библиографии по фразеологии. – Вопросы фразеологии. Ташкент 1965, lk. 147-234.

28. Х. Рятсеп, Об историческом исследовании фразеологии прибалтийско-финских языков (на материале эстонского языка). – Вопросы финно-угорского языкознания. Москва-Ленинград 1962, lk. 101-108.

29. T. Sarv, Kõnekääni sihetest rahvaluule teiste liikidega. – TRÜ Toimetised 162. Tartu 1964, lk. 130-160.

30. J. Schwers, Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen über den deutschen Einfluss im Lettischen. Leipzig 1936.

31. В. Н. Сергеев, Библиографический указатель литературы по фразеологии, изданной в СССР 1918 по 1961 г. – Проб-

лемы фразеологии. Москва-Ленинград 1964, lk. 255-309.

32. P. Šmits, Latviešu mitoloģija². Rīgā 1926.

33. И. С. Торопцев, К вопросу о возникновении фразеологизмов и способе их отграничения от сходных с ними единиц. – Ученые записки Московского областного пединститута 160, 11. Москва 1966, lk. 8-25.

34. И. И. Чернышева, Фразеология современного немецкого языка. Москва 1970.

35. F. Uahk, Suured ninad murdsid päid... (Pea ja selle osad rahvalike ütluste peeglis.) Tallinn 1970.

Общее в эстонской и латышской фразеологии

(Опыт сопоставления религиозно-мифологической фразеологии)

Резюме

Хотя эстонско-латышские языковые отношения уже имеют свою историю, до последнего времени в этой области занимались в основном фонетикой и морфологией, и в то же время и приемами словарными заимствованиями. Однако изучение общей эстонско-латышской фразеологии было бессистемным. В настоящей работе эстонско-латышская фразеология изучается в сравнительно-сопоставительном плане. Исходным пунктом явились латышские религиозно-мифологические фразеологические сочетания, которые включают в свой состав компоненты diews 'бог', velns 'чёрт' или их эвфемизмы jods, jupis, debess 'небо' и elle 'ад' или их синонимы. При сопоставительном анализе считаются идентичными те фразеологизмы, которые имеют адекватный семантический

объём и словарный состав.

Число идентичных фразеологизмов в латышском и эстонском языках позволяет говорить о межъязыковой фразеологической синонимии. Но это следует признать с некоторыми оговорками, ибо абсолютных эквивалентов не существует, так же как не существует абсолютного совпадения в двух отличных по структуре языках. Толкование для каждого языка специфично, в нём не может быть полных совпадений в двух языках, так же как не может быть совпадений всех значений какого-либо слова. Ясно, что формирование единообразного фразеологического ареала связано с географической и культурно-исторической близостью двух народов. В случае наличия идентичного фразеологического пласта следует учитывать как возможность конвергенции, так и возможность калькирования. Определение времени и направленности калькирования предшествует изучение имеющегося зафиксированного языкового материала, что невыполнимо в рамках настоящей работы. Но, учитывая сходные культурно-исторические обстоятельства

и общие истоки культурного влияния, можно предположить, что калькирование сводной фразеологии осуществлялось из немецкого и русского языков.

Sisukord

Eessõna 2

Sissejuhatus 6

Ülevaade läti-eesti ühise fraseoloogia uurimise senisest käigust 6

Fraseoloogia objekt ja piirid 13

Võrdlev-kõrvutav analüüs 19

Läti-eesti ühine usundiline fraseoloogia 34

Fraseoloogilise ainestiku esitamise põhimõtted 35

Ühised jumala-fraseologismid 35

Meeleliigutusi ja tundeid väljendavad jumala-fraseologismid 36

Surma väljendavad jumala-fraseologismid 38

Rahulikku seisundit, õnnelikku elu vms. kirjeldavad jumala-fraseologismid 39

Palve- ja tõsivitsuvormelid ning tänusõnad, mis sisaldavad komponenti dievs 'jumal' 40

Mitmesuguse erineva temaatikaga jumala-fraseologismid 42

Ühised kuradi-frasoloogismid 47
Tundeid ja meeleliigutusi väljendavad kuradi-frasoloogismid 47
Tähelepanu olulisuse, õigsuse vms. kirjeldavad kuradi-frasoloogismid 48
Äraajamist ja ärakadumist väljendavad kuradi-frasoloogismid 49
Ekspressiivset küsimust väljendavad kuradi-frasoloogismid 50
Kuradi-frasoloogismid, mis väljendavad palgu või vastumeelsust millegi suhtes, millegi paanilist vältimist 51
Kuradi-frasoloogismid, mis kirjeldavad tormakat, meeletut, kiirelikku jne. inimest 51
Rahvapärane terminoloogia, mis sisaldab komponenti vdns kurat 52
Mitmesuguse erineva temaatikaga kuradi-frasoloogismid 53
Kuradi-frasoloogismid, mis sisaldavad komponenti jads kurat 54

Kuradi-frasseologismid, mis sisaldavad komponenti *jupis* 'kurat' 56
Ühised *taeva*-frasseologismid 57
Ühised *põrgu*-frasseologismid 61
Põrgu-frasseologismid, mis sisaldavad komponenti: *pekle* 63
Läti ja eesti usundilise frasseoloogia üldine iseloomustus 65
Lõppsõna 74
Kasutatud kirjanduse lühendid 75
Minu kasutatud kirjandus 76
Общее в эстонской и латышской фразеологии. (Опыт сопоставительного религиозно-мифологической фразеологии.) Резюме. 81

A r v a m u s

TRÜ eesti filoloogia osakonna VI k. üliõpilase Lembit Vaba auhinnatöö "Eesti ja läti ühist fraseoloogiat (Usundilise fraseoloogia kõrvutamise katse)" kohta.

Lembit Vaba töös eesti ja läti ühisest usundilisest fraseoloogiast on võetud kõne alla üks osa ühisest usundilisest fraseoloogiast. Töö on koostatud võrdlemisi ulatusliku allikmaterjali põhjal: kirjanduse loetelus on 43 nimetust.

Rohkete näidetega esitatakse see osa fraseologismidest, mis on ühine kahele naaberrahvale. Autor on lähtunud täiesti põhjendatult läti fraseologismidest, mille kohta on olemas trükitud materjale, ja leidnud nendele eesti vasted. Seda tulnuks arvestada ka töö pealkirjas.

Oma töös annab autor vajaliku ülevaate läti-eesti ühise fraseoloogia uurimise senisest käigust. Sellele järgneb ulatuslik läti-eesti ühisfraseologismide loetelu koos autoripoolsete kommentaaride ja selgitavate märkustega. Et töö koostaja tunneb hästi läti keelt, on tema seisukohad järelduste tegemisel kriitilised ja arvestatavad.

Lembit Vaba uurimust tuleb hinnata seda enam, et eesti-läti keelekontakte on vähe ja lünklikult käsitletud. Kõnealune töö on esimene ulatuslikum ja kriitiliselt analüüsitud materjalikogu leksikoloogia alal, mis annab väärtuslikku ainet keelekontaktide selgitajaile.

Leian, et Lembit Vaba töö "Eesti ja läti ühist fraseoloogiat (Usundilise fraseoloogia kõrvutamise katse)" väärib auhinnalist kohta.

31.mail 1971.a.

E. Turu

/E.Turu/
eesti keele kateedri
vanemõpetaja.

Arvamus Lembit Vaba diplomitööst
"Eesti ja läti ühist fraseoloogiat
(Usundilise fraseoloogia kõrvutamise katse)"

Lembit Vaba töö hõlmab 85 käsitsi kirjutatud lehekülge, koosnedes kolmest osast - sissejuhatusest, ühisfraseologismide loetelust, läti ja eesti usundilise fraseoloogia üldiseloomustusest ning manustest (ees- ja lõppsõna, lühendite ja kirjanduse loetelud, venekeelne resümee). Töö ülesehitus on loogiline, keel korrektne.

Eessõnas nenditakse, et läti eesti ühise fraseoloogia senine uurimine on olnud juhuslik ja ebasüstemaatiline, kusjuures pole olnud kohast metoodikat. Käesolevas töös vaadeldakse täiesti piiritletud fraseologisme - nimelt kõrvutatakse läti fraseologisme, mille komponendiks on dievs 'jumal', velns ~ jupis ~ jods 'kurat', debess 'taevas', elle ~ pekle 'põrgu' vastavate eesti omadega. Et läti fraseoloogia kohta on olemas hõlpsasti kättesaadavad ja kasutatavad materjalid, on lähtutud põhjendatult läti fraseoloogiast. Ainestiku valiku suhtes jääb retsensendil vaid kahtlus, kas poleks olnud otstarbekas käsitleda ühtlasi ka komponendiga kungs 'Issand' fraseologisme.

Sissejuhatuses antakse ammendav ülevaade läti-eesti ühisfraseoloogia uurimise senisest käigust, refereeritakse vene nõukogude leksikoloogide seisukohti fraseoloogia objekti ja piiride küsimuses ja iseloomustatakse töös kasutatavat nn. võrdlev-kõrvutavat analüüsi. Kuigi töös vaadeldud ja arvestatud seisukohad ei võimalda fraseologisme piisavalt kitsalt määratleda, võib töö metoodikat lugeda täiesti vastavaks nõukogude leksikoloogia tasemele.

Töö teises osas esitatakse ainestiku esitamise põhimõtted ja detailne läti-eesti ühisfraseologismide loetelu. Üldiselt korralike eesti vastete juures aluseks võetud läti püsiühendeile peab siiski nentima kirikurituaalist pärinevate väljendite mõnevõrra lünklikku tundmist; real juhtudel peab jumala asemel olema Issand.

Töö kolmas osa annab asjaliku ülevaate eelmises osas esitatud püsiühendite üldistest stilistilistest omadustest ja kihistustest.

Lembit Vaba töö pakub kokkuvõttes täiesti arvestatavat lisa läti-eesti keeleliste ja kultuuriliste sidemete uurimisele.

Leian, et Lembit Vaba töö "Eesti ja läti ühist fraseoloogiat" väärib täiesti esitamist auhinnatööks.

Tartus, 28. mail 1971. a.

Tiit-Rein Viitso

/Tiit-Rein Viitso/